

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1985 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1986

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1985

VILNIUS

1986

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1985

VILNIUS

1986

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ
ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1985

ВИЛЬНИУС «МОКСЛАС» 1986

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Mečislovas JUCAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDŪNAITE (sekretorė), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVIČIUS, Irena VALIKONYTE, Regina ZEPKAITE (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Li237 Lietuvos istorijos metraštis. 1985 metai = Ежегодник истории Литвы. Год 1985/LTSR MA, Istorijos inst., LTSR istorijos problem. moksl. taryba; Redkol.: B. Vaitkevičius (vyr. red.) ir kt.—V.: Mokslas.

Leidž. nuo 1973 m.

1986. 183 p.: iliustr. Lygiagr. antr. taip pat angl., vok. Str. santr. rus.

LTSR MA istorijos inst. leid. 1985 m. bibliogr. / R. Strazdūnaitė, p. 147—149.— Bibliogr. str. gale ir išnašose.

Knygoje spausdinami pranešimai ir straipsniai apie Šiaulių žemę karo su Ordinu metu (1236 m.), Birutės kalną ir gyvenvietę Palangoje, ekonominę ir socialinę Klaipėdos krašto padėtį 1923—1939 m., Šiaulių prekybos institutą ir jo veiklą 1939—1944 m., Lietuvos liaudį Tarybų Sąjungos tautų kovoje su hitleriniu fašizmu Didžiojo Tėvynės karo metais. Yra žinių apie majoratinius dvarus (XIX a.—XX a. pradžia) ir kt.

L 0505040000—234 Z—86
M854(08)—86

BBK 63.3(2L)
9(TL)

RECENZIJOS, APŽVALGOS, ANOTACIJOS

Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje.— V.: Mokslas, 1984.— 343 p., 4000 egz. (LTSR MA Istorijos in-tas)

„Mokslo“ leidykla pradėjo leisti seriją monografių, skirtų mūsų krašto atskirų laikotarpių archeologinių paminklų medžiagos apibendrinimui. Pirmoji iš jų — R. Rimantienės knyga, skirta akmens amžiui Lietuvoje.

Ist. m. dr. Rimutė Rimantienė tyrinėja Lietuvos akmens amžiaus paminklus jau daugiau kaip keturi dešimtmečiai. Ji yra paskelbusi daugelio paleolito, mezolito, neolito stovyklų bei gyvenviečių medžiagą, parašiusi keletą didelių darbų, skirtų akmens amžiaus klausimams. Iš jų išsiskiria monografija apie paleolitą ir mezolitą Lietuvoje, Sventosios neolito paminklų publikacija. Taigi R. Rimantienė gerai pažįsta Lietuvos akmens amžiaus paminklų medžiagą, ja remiasi darydama apibendrinamąsias išvadas apie pirminį Lietuvos teritorijos apgyvendinimą, seniausius mūsų krašto gyventojus.

Naujausioji R. Rimantienės monografija nuo ankstesnių darbų skiriasi tuo, kad joje autorė pirmą kartą plačiai apibendrina visų trijų akmens amžiaus laikotarpių — paleolito, mezolito ir neolito Lietuvoje medžiagą. Darbo chronologinės ribos — X tūkstantmetis pr. m. e.—II tūkstantmečio pr. m. e. pradžia. Autorė atskirai aptaria paleolito (X—IX tūkstantmetis pr. m. e.), mezolito (VIII—IV tūkstantmetis pr. m. e.), ankstyvojo ir viduriniojo neolito (IV—III tūkstantmetis pr. m. e.) ir vėlyvojo neolito (III tūkstantmečio pr. m. e. pabaiga—II tūkstantmečio pr. m. e. pradžia) laikotarpius. Visame darbe stengiamasi laikytis vienodos schemos. Pirmiausia skyriuose aptariamos tam tikrų laikotarpių gyvenimo sąlygos, kultūrų paminklai, jų paplitimas, kilmė, skyrių pabaigoje — visuomeninis ir namų ūkis, visuomeninė socialinė organizacija. Daug dėmesio, ypač nušviečiant neolito laikotarpius, skiriama Lietuvos gyventojų pasaulio sampratai, tikėjimams, žmonių antropologiniam tipui, bendravimui su kaimynais. Kalbant apie vėlyvąjį neolitą, aptariami ir baltų genčių formavimosi, baltų protėvynės klausimai.

Didelis R. Rimantienės darbo privalumas yra tai, kad jame remiamasi pačių naujausių akmens amžiaus archeologinių paminklų tyrinėjimų medžiaga. Antai darbe pateikiama autorės tyrinėtų, bet dar plačiau neskelbtų Nidos gyvenviečių, A. Girininko tyrinėtų Jaros ežero, Anykščių raj., Kre-

tuono ežero, Švenčionių raj., gyvenviečių, A. Butrimo tyrinėtų Žemaitijos gyvenviečių medžiaga. Naujausi tyrinėjimai R. Rimantienei leido plačiau ir išsamiau apibūdinti neolito laikotarpio laidojimo pamišklus (Kretuonas, Duonkalnis, Plinkaigalis ir kt.), kurie davė daug papildomos medžiagos pažinti to laikotarpio Lietuvos gyventojų antropologiniam tipui, žmonių pasaulėžiūrai. Neatsitiktinai šiame darbe kur kas plačiau negu ankstesniuose darbuose nagrinėjami Lietuvos akmens amžiaus gyventojų dvasinės kultūros klausimai, apžvelgiami žmonių tikėjimai, magija, nušviečiamas to laikotarpio menas.

Plačiau neaptardami darbo skyrių turinio ir pateiktų išvadų, norėtume pabrėžti dar ir šiuos R. Rimantienės darbo privalumus. Be jokios abejonės, darbe gvildenami pačios seniausios mūsų krašto istorijos klausimai reikšmingi visam Lietuvos istorijos mokslui. Darbe nurodyta, kada į mūsų kraštą atsikėlė pirmieji gyventojai, kaip vyko tolesnis apgyvendinimas, nagrinėjami pirmykštės bendruomeninės santvarkos susidarymo, raidos klausimai. Skaitant darbą, matyti, kaip Lietuvoje nuo primityvesnio medžioklės ir žūklės ūkio buvo palaipsniui pereita prie gamybinio ūkio — gyvulininkystės, žemdirbystės.

Darbe autorė rėmėsi gamtos mokslų laimėjimais. Pateikiami atskirų laikotarpių geologiniai datavimai, parodoma stovyklaviečių topografijos priklausomybė nuo krašte vykstančių geologinių pakitimų, nurodytos kai kurių stovyklaviečių bei gyvenviečių radiokarboninės datos.

Darbe palyginimui labai plačiai naudojamosi gretimų kraštų — Latvijos, Estijos, Baltarusijos, Kaliningrado srities, Šiaurės rytų Lenkijos, karais ir tolimesnių kraštų, medžiaga. Autorė gana įtaigiai polemizuoja su gretimų kraštų tyrinėtojais, kelia bendras Rytų ir Šiaurės Europos akmens amžiaus archeologijos problemas. Kai kurie klausimai iškelti pirmą kartą, pavyzdžiui, mezolito ir neolito kultūrų Lietuvoje perimamumas, naujai traktuojamas baltų genčių pradinio formavimosi etapas, baltų protėvynė. Autorės nuomone, Pamarių kultūros žmonės greičiausiai susidarė susiliejus Nemuno ir Narvos kultūros žmonėms su virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių gamintojais. Baltai, kaip kalbinis bei fizinis tipas, turėjo susidaryti Nemuno bei jai giminiškų ankstyvojo neolito kultūrų paplitimo srityje, greičiausiai apėmė ir pietinius Narvos kultūros plotus (p. 287—289).

Todėl darbas tampa įdomus ir gretimų kraštų tyrinėtojams, juo labiau kad dėl rusiškos ir vokiškos santraukų, apgalvotai parinktų iliustracijų yra palyginti nesunkiai prieinamas.

Darbas parašytas gražia, sklandžia kalba. Autorė lengvai operuoja Vakarų, Šiaurės ir Rytų Europos akmens amžiaus paminklų medžiaga, pateikia gerai argumentuotas išvadas.

Neturint didesnių pastabų, norisi atkreipti autorės dėmesį į kai kuriuos dalykus. Aptardama neolito laikotarpius, autorė skyrių pradžioje apibrėžia, kas tai yra neolitas (p. 107), vėlyvasis neolitas (p. 191, 192). Neolitas aptariamasis kaip žmonijos kultūros raidos tarpsnis, kuris prasidėjo atsiradus keramikai, akmens gludinimui, pjovimui, gręžimui ir baigėsi pradėjus vietoje gaminti žalvario dirbinius. Kaip matome, pagrindiniais neolito požymiais laikoma keramika ir nauja akmens apdirbimo technika, t. y.

žmogaus techniniai išradimai. Tuo tarpu ankstesniųjų akmens amžiaus epochų apibrėžimas nepateiktas.

Mezolito pradžia laikoma riba, skirianti du skirtingus klimato periodus — subarktinio ledynų pasitraukimo ir poledyninio. Autorės nuomone, ši klimatinė riba tokia ryški, kad tampa kultūrine (p. 56, 57). Taigi išeitų, kad klimatas nulėmė naujos kultūrinės epochos pradžią. O koks skirtumas tarp vėlyvojo paleolito ir ankstyvojo mezolito žmonių ūkio, jų naudojamų įrankių? Kai kurie ankstesni tyrinėtojai pabrėždavo, kad mezolito pradžia sutampa su lanko ir strėlės paplitimu. R. Rimantienės darbe, aptariant Lietuvos vėlyvojo paleolito paminklus, visur minimi strėlių antgaliai. Matyt, autorei vis dėlto reikėjo tiksliau apibrėžti, ką ji laiko vėlyvojo paleolito epocha, ką mezolito epocha, vertinti jas daugiau žmogaus techninių išradimų požiūriu.

Pernelyg glausta išėjo ir Lietuvos akmens amžiaus archeologinių paminklų tyrinėjimų apžvalga, sutilpusi į 7 puslapius.

Minėtos kelios pastabos nemenkina šio įdomaus ir kruopštaus archeologijos darbo vertės. R. Rimantienės veikalas — plačiausia iki šiol seniausioji mūsų krašto istorija. Šios knygos su nekantrumu laukė respublikos archeologai, istorikai, aukštųjų mokyklų istorijos specialybės studentai, muziejininkai ir kraštotyrininkai.

Mykolas Michelbertas

I. Loze. Akmens laikmeta māksla Austrumbaltijā.— Rīga: Zinātne, 1983.— 136 lpp., 8000 egz. (Latv. PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts)

Rytų Pabaltijo akmens amžiaus menui kol kas dar nebuvo skirta nė vienos apibendrinamosios publikacijos, juo labiau knygos. Naujai pasirodžiusioje Ilzos Lozės knygoje kaip tik ir aptariami trijų Pabaltijo respublikų teritorijoje aptikti akmens amžiaus meno dirbiniai. Pati autorė yra ne kartą trumpai rašiusi ar lietusi akmens amžiaus meno kilmės ir raidos klausimus¹. I. Lozės darbai pasižymi konkretumu, šaltinių ir literatūros pažinimu, todėl kiekvienas darbas yra laukiamas ir reikalingas. Čia pirmykštis menas nagrinėjamas kartu su visa tuometinio žmogaus pasaulėjauta ir socialine organizacija. Naujai išėjusioji knyga skirta ne vien archeologams, bet ir plačiam skaitytojų ratui. Apie akmens amžiaus žmogaus fantaziją ir išraiškos priemones gaminant tam tikrus dirbinius, pervertęs šią knygą, nemažai sužinos kiekvienas etnografas, istorikas ar dailės žinovas. Knyga gražiai parengta, gausiai iliustruota (99 iliustracijos).

Leidinį apie Rytų Pabaltijo meną sudaro įvadas, septyni skyriai ir vienas žemėlapis, kuriame nurodomos dirbinių radimo vietos.

¹ Лозе И. А. Роговая скульптура человека из Лубанской низменности.— Известия АН Латв. ССР, 1973, № 10, с. 91—96; Резная скульптура каменного века Восточной Прибалтики в соотношении с уральской скульптурой.— В кн.: Проблемы археологии Урала и Сибири. М., 1973, с. 174—182; Глиняные фигурки из неолитических стоянок Восточной Прибалтики.— Советская этнография 1970, № 3, с. 48—60; Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. Рига, 1979 и др.

Knygoje nagrinėjamus klausimus atspindi skyrių pavadinimai: „Teminiai žymenys ant kaulo ir rago dirbinių“, „Kaulo, rago, medžio dirbinių ornamentas“, „Medinė skulptūra“, „Kaulo ir rago skulptūra“, „Molio skulptūra“, „Gintaro dirbiniai“, „Teminiai ir dekoratyviniai žymenys keramikoje“. Autorė savo darbe nelietė papuošalų, daugiausia dėmesio skyrė dailei.

Sis darbas reikšmingas ne vien pažintine prasme, nors ir tai labai svarbu; visame Pabaltijyje ir Rytų Europoje nėra didesnės mezolito, neolito, žalvario amžiaus kaulinių ir raginių dirbinių kolekcijos kaip Lubanos apyežerės kolekcija, kuri saugoma Rygos valstybinio istorijos muziejaus ir Latvijos TSR MA Istorijos instituto Archeologijos skyriaus fonduose.

Labai svarbu, kad autorė detaliai išnagrino kiekvieną dirbinį, susistemo visus kaulo, rago ir medžio dirbinių žymenis. Todėl galima pasekti ornamentikos raidą nuo mezolito ir palyginti su Vakarų ir Rytų Europos teritorijoje gyvavusia ornamentika. Daugelis akmens amžiaus tyrinėtojų pastaruoju metu prieina išvadą, kad ornamentas, sudarytas iš keletu motyvų ir užšifruotas simboliniais, dažnai geometriniais ženklais, yra „raštas“, kurį perskaityti kartais padeda tik tam tikro daikto paskirtis ar vieta, kur jis aptiktas.

Įdomu pastebėti, kad gana daug žymenų, būdingų kaulo ir rago dirbiniams iš Latvijos ir Estijos teritorijų, aptikta ir Lietuvoje tyrinėjant naujausius akmens amžiaus paminklus prie Kretuono ežero ir Šventosios (Pa-langos miestas).

Dailės dirbinius, aptiktus Rytų Pabaltijyje, galima suskirstyti į keletą grupių: vaizduojančių roplius, žvėris, žuvis, paukščius ir žmones. Autorė kaip tik ir laikosi šio skirstymo.

Iš vienon vieton surinktos dailės dirbinių visumos matome, kad Pabaltijo akmens amžiaus meno raida nepaprastai ilga ir sudėtinga. Galima pasakyti, kad pirmykštė dailė pasižymi stilių įvairumu, tačiau vyravo du stiliai — realistinis ir abstraktusis.

Įdomu pastebėti ir tai, kad realistiškai buvo vaizduojami žvėrys, ropliai, paukščiai, žuvys. Tai būtent tie objektai, į kuriuos daugiausia buvo nukreiptas pirmykščio žmogaus žvilgsnis, šie visi objektai buvo pagrindinis gyvenimo šaltinis. Tuo tarpu pats žmogus vaizduojamas kaip beveidė, dažnai be pagrindinių išorinių regos, klausos, kvėpavimo organų būtybė.

Knygos vertę menkina tai, kad nėra meno dirbinių interpretacijos, ypač archeologinės ar palyginamosios etnografinės.

Kiekvieną, susidūrusį su pirmykščio meno kūrinium, pirmiausia jaudina jo paskirtis. Tai dalelytė pirmykščio medžiotojo, žvejo dvasinio gyvenimo. Šie kūriniai kol kas yra vienintelis šaltinis suprasti akmens amžiaus gyventojų tikėjimus ir pasaulėvaizdį.

Turint galvoje, kad šios knygos pagrindinis tikslas buvo supažindinti skaitytoją su akmens amžiaus meno laimėjimais Rytų Pabaltijyje, sukataloguoti rastus dirbinius, tai darbas savo tikslą pasiekė.

Algirdas Girininkas

Э. П. Федосова. Очерки русско-прибалтийских революционных связей второй половины XIX в. (1861—1895 гг.).— М.: Наука, 1983.— 144 с., 1150 экз. (АН СССР. Ин-т истории).

Knygoje nagrinėjami rusų ir Pabaltijo tautų (lietuvių, latvių, estų) revoliuciniai ryšiai Rusijos išsivaduojamojo judėjimo antrajame etape, kai pagrindinis revoliucinis vaidmuo priklausė nekilmingiesiems inteligentams, vadinamiesiems *raznočincams*. Tuo laikotarpiu carinė Rusija pasuko į kapitalistinės raidos kelią, aktyviai veikė revoliuciniai *narodnikai*, bren-do dirva marksizmo idėjoms, pradėjo kurtis pirmosios marksistų organizacijos, kilo darbininkų judėjimas. Autorė įvade (p. 3) pažymi, kad ji tu-rėjo tikslą per rusų ir Pabaltijo regiono (dabartiniu jo supratimu) tautų revoliucinius ryšius parodyti apskritai daugianacionalinės Rusijos liaudies klasinės ir nacionalinio išsivadavimo kovos tarpnacionalinių kontaktų raidą. Todėl knygoje neišvengiamai paliečiamas ne tik rusų ir Pabaltijo tautų, bet taip pat lenkų, baltarusių, žydų bei kitų tautybių revoliucionie-rių bendradarbiavimas.

Įvade apžvelgusi istoriografiją, šaltinius, suformulavusi minėtą savo darbo uždavinį, autorė jį sprendžia trijuose knygos skyriuose: 1. Rusų ir pabaltijiečių revoliuciniai ryšiai 1861—1863 m. (p. 17—56); 2. Lietuva, Latvija ir Estija Rusijos revoliucinių ryšių sistemoje XIX a. aštuntajame ir devintajame dešimtmečiuose (p. 57—105); 3. Rusų ir pabaltijiečių revo-luciniai ryšiai socialdemokratiniam judėjimui prasidėjus (p. 106—132).

Pirmajame skyriuje rašoma apie Lietuvos, Latvijos ir Estijos jaunimo dalyvavimą Peterburgo, Maskvos ir kitų miestų revoliuciniuose būreliuo-se, jo ir 1863 m. Lietuvos sukilėlių ryšius su rusų išsivaduojamuoju judė-jimu, valstiečių judėjimą Latvijoje ir Estijoje, rusų revoliucinio judėjimo idėjinę įtaką Pabaltijo tautų nacionalinio išsivadavimo kovai. Antrajame — nušviečiamas *narodnikų* idėjų plitimas Latvijoje, Lietuvoje ir Estijoje, ap-tariami tarpnacionaliniai revoliuciniai ryšiai „ėjimo į liaudį“ metais, išseivių iš Lietuvos, Latvijos, Estijos bendradarbiavimas su centrinės Ru-sijos revoliuciniais *narodnikais*, Šiaurės vakarų krašto *narodnikų* orga-nizacijos veikla, „*Narodnaja volia*“ ryšiai su Latvija ir Estija, Tartu stu-dentų *narodnikų* pastangos organizuoti pagrindinę spaustuvę, revoliucinės literatūros leidimą, *narodnikų* karinių organizacijų kūrimas Latvijoje, Lie-tuvoje ir Estijoje. Trečiojo skyriaus poskyriuose nušviečiami Lietuvos revo-lucionierių ryšiai su pirmąja rusų marksistų organizacija — „Darbo išva-davimo grupe“, marksizmo idėjų plitimo pradžia Latvijoje ir Estijoje, darbininkų būrelių ir socialdemokratų grupių Lietuvoje, Latvijoje ir Esti-joje ryšiai su rusų marksistais.

Visus minėtus klausimus autorė nagrinėja daugiausia literatūrinių šal-tinių pagrindu, bet yra susipažinusi taip pat su TSRS centrinio valstybinio istorijos archyvo, TSRS centrinio valstybinio Spalio revoliucijos, Aukščiau-siųjų valstybinės valdžios ir valstybinio valdymo organų bei Lietuvos, Lat-vijos ir Estijos tarybinių respublikų centrinių valstybinių istorijos archyvų fondais, panaudoja jų medžiagą rašydama apie Šiaurės vakarų krašto *narodnikų* organizaciją (p. 75—86) ir kai kuriuos kitus klausimus.

Zinoma, galima padaryti priekaištą, kad autorė apsiribojo vien rusų kalba išleista literatūra. Išimty sudaro kelios nuorodos į V. Merkio knygą „Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje“ (V., 1967) ir viena (p. 85) — į Lenkijos Liaudies Respublikoje išleistą mokslinės konferencijos pranešimų rinkinį apie Lenkijos ir Rusijos revoliucionierių ryšius XIX a. (Vroclavas—Varšuva—Krokuva—Gdanskas, 1972). Taigi faktiškai liko neįvertinta kitomis kalbomis išleista literatūra ir nepanaudoti joje esantys duomenys. Matyt, dėl to bene silpniausias knygos poskyris yra apie Pabaltijo tautų nacionalinio išsivadavimo judėjimą ir rusų revoliucinio judėjimo idėjinį poveikį jam (p. 49—56). Čia, išskyrus labai bendrą A. Mackevičiaus politinių pažiūrų išdėstymą, nieko daugiau apie Lietuvą neparašyta.

Ir vis dėlto reikia pripažinti, kad recenzuojamojoje knygoje yra pakankamai gausu faktinės medžiagos, kuri leidžia susidaryti bendrą rusų ir pabaltijiečių revoliucinių ryšių raidos XIX a. antrojoje pusėje vaizdą, iš esmės atitinkantį dabartinį mūsų istoriografijos lygį.

Autorė, apibendrinama knygoje išdėstyti istorijos faktus, išvadose pabrėžia, kad lietuvių, latvių ir estų tautų išsivadavimo kovos ir pažangios visuomeninės minties raidai didelę reikšmę turėjo ryšiai su rusų tautos revoliucinėmis jėgomis, jos demokratine kultūra. Carizmo engiamų tautų tarpnacionaliniai revoliuciniai ryšiai 1861—1895 m. stiprėjo. Jie buvo ryškūs tiek per 1863—1864 m. sukilimą, tiek vėliau, kai Rusijos revoliuciniame judėjime įsigalėjo narodnikai, o 9-ajame XIX a. dešimtmetyje pradėjo kurtis pirmosios marksistų organizacijos, kilo darbininkų judėjimas. Narodnikų organizacijų veikloje aktyviai dalyvavo įvairių tautybių revoliucionieriai, tarp jų iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos kilę žmonės. „Čiornyj peredel“ ir „Narodnaja volia“ narodnikų organizacijos stengėsi veikti taip pat Pabaltijyje. Tuo tikslu buvo įkurta „Narodnaja volia“ Šiaurės vakarų krašto organizacija, mėginta Pabaltijyje sukurti karinę narodnikų organizaciją. Autorė pastebi, kad narodnikų įtaka Lietuvoje buvo didesnė negu Latvijoje ir Estijoje (p. 104).

Knygoje pateikti faktai dar kartą patvirtina, kad darbininkų judėjimo Pabaltijyje atsiradimas bei raida, marksizmo idėjų plitimas buvo glaudžiai susiję su visos Rusijos darbininkų klasės revoliuciniu judėjimu, „Darbo išsivadavimo grupės“ veikla. Į politinę areną išėjus Rusijos proletariatui ir susikūrus pirmosioms marksistų organizacijoms, bendra tautų kova su carizmu, socialine priespauda ir išnaudojimu pakilo į kokybiškai naują pakopą, prasidėjo proletarimis išsivaduojamojo judėjimo laikotarpis, kuris baigėsi pergalinga socialistine revoliucija.

Manytume, kad recenzuojamoji knyga pasižymi ne tiek faktų ar išvadų naujumu, jeigu imsime kiekvieno krašto (Lietuvos, Latvijos, Estijos) istorinę medžiagą atskirai, kiek tuo, kad šie faktai sugretinti ir išvados padarytos viso tarybinio Pabaltijo regiono mastu. Istoriografiją ji papildo visų pirma būtent šiuo atžvilgiu. E. Fedosovos knyga neabejotinai bus naudinga sumanytos parengti kolektyvinės monografijos apie marksizmo-leninizmo idėjų plitimą tarybiniame Pabaltijyje autoriams, taip pat visiems, kas domisi mūsų šalies XIX a. antrosios pusės revoliucinio judėjimo istorijos problemomis.

Mindaugas Tamošiūnas

Vytautas Tutkus. Armija išvaduojoja: Tarybinės Armijos junginiai, dalys ir kariai, pasižymėję kautynėse, vaduojant Tarybų Lietuvą 1944—1945 metais.— V.: Mintis, 1984.— 140 p., 15 000 egz.

Tarybų Lietuvos Didžiajame Tėvynės kare istorija yra gan plačiai išnagrinėta istorikų, ekonomistų ir kitų tyrinėtojų darbuose. Tačiau kai kurie šios svarbios patriotiniam, internacionaliniam auklėjimui temos klausimai dar nėra išsamiai atskleisti ir nušviesti. Nepakankamai, mūsų nuomone, iki šiol nušviesta Tarybų Lietuvos išvadavimo iš hitlerinės okupacijos istorija.

Tiesa, apie Tarybų Lietuvos išvadavimą jau yra rašyta fundamentaliuose darbuose (tritomyje *Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне, 1941—1945* (Rīgā, 1966—1969), šešiatomyje *История Великой Отечественной войны Советского Союза, 1941—1945* (M., 1960—1965) ir kt., taip pat monografijose: V. Kärvelis. Lietuvos TSR išvadavimas (V., 1974), J. Dobrovolskas. Lietuviai kariai Didžiojo Tėvynės karo frontuose (V., 1967), J. Dobrovolskas. Pergalės karių gretose (V., 1985) ir kt.), apie tai rašyta straipsniuose, memuaruose ir kituose leidiniuose. Tačiau minėtuose darbuose dar neatskleisti visi šios temos klausimai. Prie to daug prisideda Vytauto Tutkaus knyga „Armija išvaduojoja“. V. Tutkus, remdamasis TSRS gynybos ministerijos Centrinio archyvo dokumentais, taip pat įvairiais paskelbtais darbais (43 pozicijos), pateikė skaitytojams Lietuvos TSR vadavimo iš hitlerinės okupacijos 1944—1945 m. žinyną. Šioje knygoje parodyta Tarybų Lietuvos vadavimo eiga (ji truko beveik septynis mėnesius — 1944 m. liepos pradžia—1945 m. sausio pabaiga), išvardyti tarybinės kariuomenės, vadavusios Lietuvą, frontai, armijos, korpusai, divizijos (p. 27—37), taip pat jų vadų pavardės, pareigos bei kariniai laipsniai (p. 37—55), ypač pasižymėję kautynėse junginiai ir dalys, kuriems suteikti Lietuvos TSR miestų ir upių vardai, tarp jų pažymėta 16-oji lietuviškoji šaulių divizija, kuri už Zemaitijos vadavimą apdovanota Raudonosios vėliavos ordinu, o už Klaipėdos išvadavimą jai suteiktas Klaipėdos vardas. Be to, 16-osios LSD 167-asis šaulių pulkas už pasižymėjimą kautynėse vaduojant Klaipėdą apdovanotas Raudonosios vėliavos ordinu (p. 60, 61). Knygoje publikuojami Vyriausiojo kariuomenės vado įsakymai 1-ojo Pabaltijo ir 3-iojo Baltarusijos frontų vadams laimėtų mūšių proga, kuriuose įvertinami pasižymėję kautynėse kariuomenės junginiai bei jų vadai. Tai taip pat svarbus šaltinis nustatyti pasižymėjusiems kautynėse, vaduojant Lietuvos TSR, tarybinės kariuomenės junginiams, dalims bei jų vadams.

Knygoje paskelbtas 298 Tarybų Sąjungos Didvyrių sąrašas (p. 81—128), kuriems šis garbingas vardas buvo suteiktas už žygdarbius kovoje prieš vokiečių fašistus Lietuvos teritorijoje. Čia pateikiami kiekvieno jų trumpi biografiniai duomenys, nurodoma, kur kokį žygdarbį atliko. Be to, pateiktas kitas 38 Tarybų Sąjungos Didvyrių sąrašas, žuvusių ir palaidotų Lietuvoje, taip pat sąrašai tarybinių karių, apdovanotų už žygdarbius, atliktus Lietuvos TSR, Lenino ordinu (sąrašė 39 kariai) ir Slovės I laipsnio ordinu (sąrašė 63 kariai, p. 128—138). Pateikta knygoje faktinė medžiaga padeda atskleisti kautynių dėl respublikos išvadavimo panoramą, parodo

ne tik mūšių mastą, bet ir tarybinės kariuomenės veržlumą, tarybinių karių didvyriškumą, jų pasiryžimą greičiau išvaduoti lietuvių tautą iš hitlerinės vergovės.

Ypač vertinga V. Tutkaus pateikta Tarybų Lietuvos vadavimo eigos analizė, skirstymas pagrindiniais vadavimo etapais ir jų apibūdinimas. Remdamasis archyviniais dokumentais, frontų ir armijų štabų žemėlapiais, ataskaitomis ir kitais dokumentais, V. Tutkus nurodo keturis pagrindinius Tarybų Lietuvos vadavimo etapus.

Per pirmąjį Lietuvos TSR vadavimo etapą (1944.VII.5—15) 1-asis Pabaltijo ir 3-iasis Baltarusijos frontas išvadavo Šiaurės rytų Lietuvą, Vilnių, Pietryčių Lietuvos teritoriją ir 1944 m. liepos viduryje tarybinė kariuomenė pasiekė Drūkšių ež.—Anykščių—Kaišiadorių—Birštono—Alytaus—Veisiejų ribą (p. 14). Analizuodamas priežastis, dėl ko tarybinės kariuomenės puolimas ties ta riba buvo laikinai sustabdytas, autorius pažymi, kad fronto junginiai, dalyvavę Bagrationo operacijoje, užbaigę triuškinį priešą Baltarusijoje ir pradėję vaduoti Lietuvą, jau buvo nužygiavę daugiau kaip 400 kilometrų ir jų jėgos šiose milžiniškose kautynėse buvo išsekusios (p. 9—14). Taigi reikėjo sutelkti jėgas ir pasiruošti tolesniam puolimui. Tačiau čia, mūsų nuomone, reikėjo pažymėti ir tai, kad hitlerinė kariuomenė, nors skaičiumi ir turėjo mažiau jėgų, tačiau, turėdama laiko, iš anksto Lietuvos teritorijoje, panaudodama krašto reljefą ir kitas galimybes, įrengė keletą gynybinių ruožų.

Antrasis Lietuvos TSR vadavimo etapas (1944.VII.20—VIII.29) yra susijęs su nauju tarybinės kariuomenės puolimu, kurio išdavoje buvo išvadota Vidurio ir Šiaurės Lietuva, taip pat Kaunas ir kautynės persikėlė į Užnemunę. Šio etapo pabaigoje Raudonoji Armija buvo išvadavusi respublikos teritoriją iki Žagarės—Kuršėnų—Raseinių—Sakių—Kudirkos Nau miesčio—Vilkaviškio—Liubavo ribos (p. 15—21). Šį etapą, mūsų nuomone, taip pat reikėjo giliau aptarti, parodyti, kaip hitlerininkai panaudojo laikiną tarybinės kariuomenės puolimo pertrauką savo gynybinėms pozicijoms stiprinti: užminavo kelius, išstisęs pafrontės juostas (pvz., Raseinių aps. ir kitur), žūtbūt siekdami išlaikyti savo rankose Žemaitiją, pašalinti grėsmę „Šiaurės“ armijų grupuotei.

Trečiajame Lietuvos TSR vadavimo etape (1944.X.5—31) 1-ojo Pabaltijo fronto kariuomenė kartu su 3-iojo Baltarusijos fronto 39-ąja armija turėjo įvykdyti Vyriausiosios kariuomenės vadovybės strateginį uždavinį — atkirsti „Šiaurės“ armijų grupuotę, veikiančią Pabaltijyje, nuo Rytprūsių. Reikėjo įvykdyti Klaipėdos operaciją — t. y. pasiekti Baltijos pajūrį tarp Palangos ir Nemuno žiočių (p. 21). Šiuo tarybinės kariuomenės puolimu buvo išvadota Žemaitija, Suvalkija (hitlerininkų rankose dar buvo likusi Klaipėda, Kuršių nerija ir nedidelė Suvalkijos dalis — Sudargo miestelis) ir vokiečių „Šiaurės“ armijų grupuotė atkirsta nuo Rytprūsių bei užblokuota Kurše (33 vokiečių divizijos. — A. R.).

Ketvirtasis Lietuvos TSR vadavimo etapas (1945.I.26—31) yra susijęs su Klaipėdos išvadavimu (1945.I.28) ir fašistų išvijimu iš Kuršių nerijos (1945.I.31).

V. Tutkus glaustai apibūdina kiekvieno išvadavimo etapo svarbiausias kovines operacijas, analizuoja kautynių eigą, sunkumus, nesėkmes ir laimė-

jinus. Tačiau, mūsų nuomone, šiame žinyne reikėjo taip pat pateikti statistinių duomenų apie priešo jėgas, kad skaitytojas galėtų geriau suvokti mūsų mastą ir jų įtampą.

Nors tarybinė kariuomenė 1944 m. buvo kur kas geriau ginkluota ir pranašesnė skaičiumi už hitlerinę kariuomenę, tačiau kovose dėl Lietuvos TSR išvadavimo tarybiniais kariams teko palaužti įnirtingą hitlerininkų priešinimą. Bet kokia kaina jie siekė neleisti išvaduoti Lietuvos TSR ir karo veiksmus perkelti į Vokietijos teritoriją. Be to, jie suprato, kad iškilo grėsmė būti atkirstai jų „Šiaurės“ armijų grupuotei, ir įnirtingai priešinosi šiam tarybinės karinės vadovybės sumanymui, tačiau jiems nepavyko sutrukdyti tarybinės kariuomenės veržlaus puolimo ir išėjimo prie Baltijos jūros: 33 vokiečių divizijos buvo atkirstos nuo Rytprūsių; hitlerininkai jų negalėjo panaudoti savo reicho gynimui, kai kautynės vyko Vokietijos teritorijoje.

Knygoje autorius pateikia vertingų apibendrinamųjų duomenų apie kautynių mastą, nuozmumą, tarybinių karių didvyriškumą. Nedidelę Lietuvos TSR teritoriją vadavo apie milijoną tarybinių karių (p. 25). Kovose Lietuvos žemėje žuvo apie 100 tūkst. tarybinių kareivių ir karininkų. Apie 300 karių už žygdarbius buvo suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas, tūkstančiai apdovanoti ordinais ir medaliais, 118 labiausiai pasižymėjusių dalių ir junginių buvo suteikti Lietuvos miestų, taip pat upių vardai, 250 junginių ir dalinių apdovanoti TSRS ordinais (p. 25). Knygoje pateikti taip pat kai kurie duomenys apie lietuvių tautos kovą prieš fašistinius okupantus ir jos įnašą į tarybinių tautų pergalę prieš fašistinę Vokietiją (p. 25, 26).

V. Tutkus, parengdamas šią knygą, atliko iš tikrųjų kruopštų ir labai reikalingą darbą. Kartu norėtume pareikšti kai kurių samprotavimų dėl tolesnio šio svarbaus žinyno tobulinimo. Reikėtų jį papildyti naujais duomenimis, kai ką patikslinti bei išsamiau paaiškinti. P. 23 autorius pažymi, jog 3-ioji smogiamoji armija, buvusi 2-ojo Pabaltijo fronto sudėtyje, dalyvavo Klaipėdos puolamojoje operacijoje, kuria išvadavo Akmenės rajoną, tačiau, deja, apie šio fronto vadovybės sudėtį nepateikta duomenų. 2-ojo Pabaltijo fronto, kuris veikė kartu su 1-uoju Pabaltijo frontu, reikšmę Tarybų Lietuvos išvadavimui reikėtų išsamiau parodyti.

Vertinga tai, kad pirmajame šios knygos skyriuje — Lietuvos TSR išvadavimas iš fašistinės okupacijos — autorius pateikė bendrą vadavimo charakteristiką, apibūdino etapus ir kita. Tačiau, mūsų nuomone, reikėjo komentarų ir kitiems knygos skyriams. Pavyzdžiui, paanalizuoti nors ir neišsamius VII skyriuje pateiktus duomenis apie kovotojus, kuriems suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas už žygdarbius, atliktus Lietuvos TSR 1941—1945 m., nurodyti, kad tarp jų buvo karių, pakartojusių A. Matrosovo, N. Gasteļo žygdarbius, kovotojų, sunaikinusių po kelis priešo tankus, pasižymėjusių forsuojant Nemuną ir kt.

Nepaisant kai kurių trūkumų, V. Tutkaus parengtas Lietuvos TSR vadavimo žinynas, taip pat knygos priedas — Raudonosios Armijos kovų vaduojant Tarybų Lietuvą schema, yra vertingas darbas. Jis bus naudingas ne tik Didžiojo Tėvynės karo istorijos tyrinėtojams — mokslininkams, bet ir istorijos mokytojams, propagandistams, kraštotyros būrelių nariams, vi-

siems, kurie domisi Didžiojo Tėvynės karo istorija. Ši knyga daug padės svarbiame karinio patriotinio ir internacionalinio auklėjimo darbe.

Algirdas R a k ū n a s

Liaudies meno savitumas: Str. rink. / Sudaryt. J. Kudirka.— K.: Šviesa, 1984.— 160 p., 1000 egz. (LTSR kultūros m-ja, LTSR moksl.-metod. kultūros centras)

Straipsnių rinkinys parengtas pagal 1983 m. vasario 3 d. Vilniuje įvykusios mokslinės-metodinės konferencijos pranešimus. Publikuojami 17 autorių 24 straipsniai, konferencijos apžvalga, straipsnių santraukos rusų kalba. Medžiaga liečia daugelį liaudies dailės klausimų — nuo atskirų šakų ir žanrų faktų bei sisteminimo publikacijomis iki teorinių samprotavimų.

K. Bogdano straipsnyje „Partijos ir vyriausybės dėmesys liaudies menui“ apžvelgiami nutarimai liaudies meno apsaugos, organizavimo, puoselėjimo klausimais. Ypač didelę reikšmę turi TSKP Centro Komiteto 1974 m. nutarimas „Dėl liaudies meno verslų“ ir 1975 m. Lietuvos KP Centro Komiteto ir Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimas „Dėl liaudies meno verslų tolesnio plėtojimo“. Autorius daro išvadą, kad „nuoseklus ir kryptingas Partijos ir Vyriausybės dėmesys liaudies menui ir rūpinimasis tolesniu jo plėtojimu teikia ryškių rezultatų, kurie prisideda prie ideologinio ir estetinio darbo žmonių auklėjimo“ (p. 9).

Teorijos klausimus nagrinėja J. Kudirka. Straipsnyje „Liaudies meno samprata Lietuvoje“ apžvelgiama liaudies dailės sampratos raida ir šiaandieninė jos būklė. Autoriaus manymu, „vieningos nuomonės dėl liaudies meno sampratos bei teorijos Lietuvoje nėra“ (p. 15). Kitame straipsnyje — „Liaudies meno kūrybos ypatumai“ — autorius bando atsakyti į pirmajame straipsnyje iškeltą klausimą. Pateikiama nemaža vertingų pastebėjimų, ypač apie taikomosios liaudies dailės ypatybes, pavyzdžiui, jos dvilypę prigimtį: pritaikomumo mobilumą ir meninių išraiškos priemonių pastovumą. Ir vis dėlto straipsnyje pateikiamos išvados bei rekomendacijos liečia tik taikomąją liaudies dailę, tuo tarpu dabar sparčiai plėtojasi vaizduojamosios, daugiausia netradicinės liaudies dailės šakos, atsiranda naujų, netradicinių žanrų. Teoriškai apimti nūdienos plastinę liaudies kūrybą neįmanoma, remiantis teorinėmis premisomis, kylančiomis iš senosios taikomosios valstietiškosios liaudies dailės tyrimo duomenų ir liaudies dailės tyrimo dabartinės teorinės būklės.

Dalis straipsnių liečia liaudies dailės funkcionavimo bei kūrybinės veiklos klausimus. A. Počiulpaitė nagrinėja aplinkos (tiek socialinės-visuomeninės, tiek gamtinės) įtaką liaudies meistrų kūrybai. Šis klausimas ypač aktualus šiandien, kai dauguma meistrų gyvena miestuose ir jų kūrybą veikia tiek senoji kaimo, tiek miesto aplinka. Kitame straipsnyje A. Počiulpaitė nagrinėja liaudies dailės parodų specifiką, pabrėžia, kad parodos taip pat prisideda prie šiuolaikinės liaudies dailės funkcinio ir stilistinio formavimosi. Į parodą, kaip liaudies dailės egzistavimo formą, pastaruoju metu kreipiamas vis daugiau dėmesio. V. Gasiūnas straipsnyje „Lietuvių liaudies meno parodų organizavimo patirtis“ apžvelgia 1875—1940 m.

ekspozicijas. Detaliau apsisota ties parodomis, rengtomis iki Pirmojo pasaulinio karo, kur liaudies dailė buvo tik dalis bendrų, daugiausia „žemės ūkio parodų“, o ji pati vadinama „dailiaisiais amatais“, „šmulkiąja namų pramone“ ir kt. Apskritai duomenys apie liaudies dailės parodas tebėra gana fragmentiški, akivaizdi būtinybė — sudaryti ir paskelbti šių parodų sąrašą (katalogą, sąvadą). Pastebėsime, kad ne mažesnę reikšmę kultūros istorijai (etnografijai, ekonomikai) turėtų ir bendras visų parodų, tarp jų ir „žemės ūkio“, „pramonės“, „gyvulių“, „arklių“ ir kt. sąvadas.

Keliuose straipsniuose nagrinėjami dailiosios liaudies tekstilės klausimai. Tai S. Bernotienės „Lietuvių valstiečių skaros“ ir „Lietuvių valstiečių galvos apdangalai“, V. Kulikauskienės „Vyrų tautinio kostiumo spalvingumas“, M. Saknienės „Audinių spalvos ir jų deriniai“. Du pastarieji pranešimai nagrinėja mažai teliestą spalvos problemą liaudies dailėje, juose apžvelgiama kolorito raida, kritikuojami šiandieniniai dailininkų kuriami tautiniai drabužiai, pateikiama patarimų ir nurodymų, kaip juos priartinti prie archeologine ir etnografinė medžiaga pagrįstų formų ir spalvų. Iškeliamas klausimas, koks vis tik yra vyrų (ir apskritai) tautinis kostiumas, kurią epochą, kurią laiko ribą reikėtų laikyti pagrindiniu išeities tašku šiandieniniam tautiniam kostiumui. Taigi santykis tarp praeities ir nūdienos aprangos, poreikių, galimybių tebelieka tolesnių tyrimų ir diskusijų objektas.

Apie spalvas rašoma ir kituose straipsniuose. T. Jurkuvienė, aptardama Zemaitijos senosios tapybos ypatybes, rašo: „Paveikslų spalvos negausios. Mėgstamos kontrastingos spalvos: raudona, mėlyna, įvairių atspalvių žalia. Šios spalvos nuo seno būdingos liaudies audiniams“ (p. 83). O gal tokių spalvų atsirado tik dėl įvežtinių dažų? Ši spalvinė gama — palyginti nesenas reiškinys liaudies kūryboje. Kai kurių tyrinėtojų nuomone (H. Kažiriūkštytė-Jaciniene), senojoje lietuvių liaudies tekstilėje vyravusi balta spalva. Ilgainiui koloritas keičiasi dėl įvairių priežasčių, savo ruožtu ši kaita keičia ir tradicijas, ir savitumo sampratą.

Įvairiapusiškai nagrinėjama liaudies ornamentika (K. Čerbulėno „Medinių buitinių objektų ornamentai“, L. Surgailienės „Šiaurės rytų Lietuvos verpsčių ornamentika“, T. Jurkuvienės „Suvalkiečių rinktinių juostų ornamentas“, V. Gasiūno „Augalo vazoje motyvas“). Nagrinėjant ornamentą, neišvengiamai tenka paliesti du jo aspektus: kilmę, prasmę ir klasifikavimą pagal elementus, motyvus, koloritą. Ornamentas — vienas iš universaliausių liaudies kūrybos klodų, savo šaknimis siekiančių žilą senovę, atspindinčių sąsajas su kitais regionais, tautomis, taip pat su istoriniais stiliais (V. Gasiūnas parodė augalo vazoje vaizdo ryšį su renesanso kultūra). Autoriai labai dažnai vartoja „segmentinės žvaigždės“ terminą (L. Surgailienė), tačiau ne visai aišku, kokia prasme jis vartojamas konkrečiame tekste.

S. Skrodenio straipsniai skirti kaukėms („Kaukė ir jos vieta senojoje liaudies kultūroje“, „Kaukė šių dienų liaudies mene“). Autorius kaukes traktuoja kaip sinkretinę liaudies kūrybos sritį, kurioje jungiasi mitologija, papročiai, vaidyba, vaizdinis mąstymas. Kaukė, kaip žanras, patyrė ir dabar tebepatiria svarbius egzistavimo pokyčius, šiandieninėje liaudies dailėje ji, kaip ir daug kitų šakų ir žanrų, prarado savo pritaikomumą, ta-

po suvenyru. Kaip tik suvenyro žanras — vienas iš diskusiškiausių šian-
dieninės liaudies dailės klausimų, nagrinėjamų A. Budriko straipsnyje „Do-
vanos“ medžio dirbiniai“.

Liaudies skulptūros istorinės raidos klausimai nagrinėjami I. Kostke-
vičiūtės („V. Svirskio tradicijos liaudies monumentalistikoje“) ir A. Šir-
mulio („Lietuvių liaudies akmens plastika“) straipsniuose. Įdomus V. Va-
liaus straipsnis „Liaudies medžio raižinių savitumas“, kuriame emociškai
ir originaliai rašoma apie šią liaudies dailės šaką. Lygindamas su rusų,
lenkų, slovakų, serbų, bulgarų raižiniais, V. Valius skiria būdingus lietuvių
raižinių bruožus, lemiančius jų savitumą → monumentalumą, dekoratyvu-
mą, ritmiškumą.

Geležies dirbiniams skirtas A. Stravinsko straipsnis „Dabartinė liau-
dies meninė kalvystė“. J. Glemža apibendrindamas pabrėžia, kad „perspek-
tyvaus liaudies meno plėtojimo kelrodis bei pamatas yra liaudies meno
istorijos palikimo ir tradicijų kūrybinis panaudojimas, siejant tai su šių
dienų žmogaus pasaulėjautai artimu turiniu ir forma“ (p. 123).

Knyga yra labiau etnografinio negu dailėtyrinio pobūdžio, apima labai
daug klausimų, todėl panaši į mozaiką. Atsidūrusi prie etnografijos ir dai-
lėtyros ribos, ji akivaizdžiai rodo, kad abi šios mokslo sritys yra glaudžiai
susijusios, viena be kitos negali egzistuoti, bet būtina pastebėti ir tai, kad
jos nėra tapačios.

Vytenis Rimkus

Промыслы і рамёствы Беларусі.— Мінск: Наука і тэхніка, 1984.—
192 с., 1550 экз. (Акадэмія навук Беларускай ССР. Інстытут маста-
цтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору)

Pastaraisiais metais pagyvėjusioje baltarusių humanitarinių mokslų
literatūros leidyboje ženkliai vietą užima etnografiniai tyrinėjimai. Nau-
jausiu to pagyvėjimo liudininku yra etnografų bei kultūros istorikų pa-
rengta kolektyvinė monografija „Baltarusijos verslai ir amatai“.

Vieno šio leidinio redaktorių V. Bondarčiko parašytame įvade nusako-
ma amato ir verslo skirtumai: amatas — namų apyvokos daiktų, žemdir-
bystės ir kitų padargų, susisiekimo priemonių gaminimas rankiniu būdu
paprastais įrankiais, verslai — pagalbinis užsiėmimas, kuriuo įgyjama pa-
pildomų maisto produktų, žaliavos ir produkcijos iš jos. Verslams priski-
riama gamtoje laisvai augančių maisto žaliavų rankiojimas, medžioklė, bi-
tininkystė, karnų bei plėšų paruošimas, dervos, deguto, potašo, anglies,
geležies ir stiklo gamyba. Amatams atsiskyrus nuo žemės ūkio ir ama-
tininkams ėmus gaminti pagal užsakymą ir rinkai, verslai suartėjo su
amatais, kartu suartėjo „amato“ ir „verslo“ terminų prasmė. Toliau bend-
rais bruožais nusakoma verslų ir amatų reikšmė įvairiais visuomenės rai-
dos laikotarpiais, pateikiama jų tyrinėjimų apžvalga.

Bendro pobūdžio yra S. Titovo straipsnis „Pagrindinės verslų ir ama-
tų raidos tendencijos“. Autorius nurodo 3 amato raidos stadijas: namų,
pagal užsakymus, rinkai. Apibūdinama tiek kaimo, tiek miesto amatai (ce-
chai). Teigiama, kad vietos amatų pagrindu didikai ir šlėktos savo valdo-

se steigė įvairias manufaktūros įmones, o šios duodavo užsakymų amatininkams, dirbantiems savo namuose. XIX a. pirmojoje pusėje kai kuriuose Baltarusijos regionuose atsirado verslų ir amatų specializacija. Nurodoma, kuriomis upėmis kokie gaminiai iš Baltarusijos buvo išvežami į kitus kraštus, pvz., Nemunu ir Bugu į Baltijos uostus plaukė laivai su javais, sėmenimis, kanapėmis, medum, vašku, lydytu sviestu, spiritu, linų pluoštu, medžio anglim, potašu, mediena ir jos dirbiniais — statinėmis, gontais ir kt. Išvardijami kaimai ar jų grupės, kur buvo įsikūrę kurios nors amato rūšies centrai. Rašoma apie amatų likimą XX a. Pirmojo pasaulinio ir pilietinio karo metais sunykę amatai greitai ėmė atkusti. Apie jų reikšmę liudija ir tai: 1925—1926 m. jie davė pusę krašto verslų produkcijos (žemdirbystė čia neįskaičiuota). Trečiojo dešimtmečio antrojoje pusėje amatininkus imta organizuoti į gamybos arteles.

Tolesni straipsniai ir straipsneliai suskirstyti į 2 grupes — „Verslai“ ir „Amatai“. Pirmojoje grupėje nagrinėjama rankiojimas; medžioklė; drevininkystė ir bitininkystė; žvejyba; geležies išgavimas ir apdorojimas; stiklo gamyba; anglies, deguto, dervos ir potašo gamyba; linų pluošto dirbiniai; sielininkystė, antrojoje — medžio apdirbimo amatai; žievės, karnų, plaušų dirbiniai; pynimas; puodininkystė; audimas; siuvinėjimas; mišo ir kepurių vėlimas; kalliadirbystė ir odininkystė; muzikos instrumentų gamyba; akmens, kaulo ir rago apdirbimas. Jau vien tiriamų temų išvardijimas rodo, kad šis leidinys yra plataus diapazono baltarusių kultūros veidrodis. Straipsnių apimtis — nuo keleto iki keliolikos puslapių.

Nagrinėjant verslų ir amatų rūšis, liečiami šie klausimai: istorija, vietos liaudies buityje, įrankiai ir įrengimai, darbo procesai, dirbinių realizavimo būdai. Skyrelyje apie medžioklę nemaža vietos skirta Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje išleistiems žvėrių apsaugos nuostatams aptarti. Leidinio pabaigoje pateikiama bendro pobūdžio pastabų apie verslų ir amatų likimą dabartiniu metu.

Straipsniai gausiai iliustruoti piešiniais ir nuotraukomis. Ypač vertingi žemėlapiai, rodantys kai kurių verslų centrų, įrankių bei įrengimų tipų paplitimą, jie bus palyginamoji medžiaga gretimų kraštų liaudies kultūros tyrinėtojams. Piešiniuose bei nuotraukose vaizduojami įdomūs įrankiai, įrengimai, darbų procesai bei dirbiniai dėl prasto metrikavimo teturi pusę vertės. (Deja, toks neišsamus iliustracijų metrikavimas — ne pirmas atvejis baltarusių etnografinėje literatūroje.) Šioje knygoje po iliustracijomis nurodoma tik objektų ir jų tipų pavadinimai. O kur vietovė (juk Baltarusija nemažas kraštas), šaltinis? Kartais grupė daiktų teturi vieną bendrą pavadinimą: „X—XIII amžių kalvių dirbiniai“ (p. 69, čia yra keliolika dirbinių, keleto jų paskirtis lieka neaiški), „Glazūruoti indai“ (p. 145), „Baltojo molio indai“ (p. 146), „Siuvinėjimo pavyzdžiai“ (p. 161). Geros nuotraukos prastame popieriuje išėjo blankios, jas reikėjo spausdinti įklijomis tinkamame popieriuje. Tekstuose nėra jokių nuorodų į iliustracijas. Tikėkimės, kad ateityje baltarusių tyrinėtojai paseks savo kaimynų leidinių pavyzdžiais ir nurodys detalius iliustracijų duomenis; kartu bus pateikta gausiau medžiagos lyginamiesiems tyrinėjimams.

Vacys Milius

Tarybinės visuomenės politinės sistemos raida Lietuvoje 1961—1980 /
S. Atamukas (ats. red.), K. Valančius, K. Strumskis ir kt.— V.: Moks-
las, 1984.— 254 p., 2000 egz. (LTSR MA Istorijos in-tas)

1984 m. pabaigoje „Mokslo“ leidykla išleido LTSR Mokslų Akade-
mijos Istorijos instituto mokslininkų parengtą monografiją apie Lietu-
vos TSR politinės sistemos raidą 1961—1980 metais. Tarybų Lietuvos poli-
tinė sistema nagrinėjama kaip TSRS politinės sistemos sudėtinė dalis.
Monografijoje apibendrinti ir pateikti svarbiausi tarybinių mokslininkų
darbai politinės sistemos ir išvystyto socializmo klausimais. Panaudoti ir
apibendrinti labai gausūs respublikos autorių ir vadovaujančių veikėjų
darbai, archyviniai, statistiniai duomenys, periodinė spauda. Teorinį bei
metodologinį monografijos pagrindą sudaro marksizmo-leninizmo klasikų
darbai, gausiai panaudojami TSKP suvažiavimų ir jos Centro Komiteto
dokumentai, TSKP ir TSRS vadovų teoriniai darbai. Labai plačiai remiamasi
TSRS Konstitucija.

Nors visapusiškai atskleisti politinės sistemos veiklą yra sudėtinga, ta-
čiau autoriai, nagrinėdami jos sudėtines grandis glaudžioje sąveikoje ir
siekdami išryškinti tų grandžių reikšmę, pateikė gana išsamų respublikos
politinės sistemos raidos per porą pastarųjų dešimtmečių vaizdą. Mono-
grafijos pirmajame skyriuje nagrinėjama sukurto socializmo ir jo visuo-
menės politinės sistemos teoriniai politiniai klausimai bei jų istoriografija.
Antrasis skyrius skirtas bendriesiems politinės sistemos klausimams. Tre-
čiajame nagrinėjama Komunistų partijos — vadovaujančios ir vairuojan-
čios tarybinės visuomenės jėgos klausimai. Ketvirtasis skyrius skirtas Ta-
rybų valstybei, kaip svarbiausiam komunizmo kūrimo įrankiui, penkta-
sis — masinėms darbo žmonių organizacijoms, šeštasis — kooperatinėms
organizacijoms. Bet pasigendame skyriaus apie darbo kolektyvus, kuriuos
naujoji TSRS Konstitucija pirmą kartą įtraukė į politinės sistemos sudėtį.
Iki Konstitucijos priėmimo ir dėmesys jiems buvo mažesnis. Monografijos
autoriai apie darbo kolektyvus truputį užsimena kituose skyriuose. Many-
tume, kad atskiras skyrius apie darbo kolektyvus palengvintų skaitytojui
bent iš dalies rasti atsakymą į labai svarbų klausimą šiame leidinyje, ne-
ieškant ir nelaukiant atsakymų kituose Instituto rengiamuose leidiniuose.

Visuose monografijos skyriuose parodyta politinės sistemos grandžių
sąveika, objektyvus jų vaidmens didėjimas sprendžiant socializmo tolesnio
tobulinimo klausimus.

Knygoje nagrinėjamos kai kurios buržuazinių autorių koncepcijos. An-
tai parodoma, kad kai kurie jų pastebi buržuazinių ir komunistų partijų,
esančių valdžioje, funkcijų panašumą. Taip pažymi ir kai kurie tarybiniai
autoriai, tačiau pastarieji šį reiškinį analizuoja giliau. Visa esmė, kad bur-
žuazinės partijos, išreikšdamos gyventojų turtingosios mažumos intere-
sus, dedasi visos visuomenės interesų reikšėjomis, melagingai kalba visų
gyventojų vardu. O komunistų partijos išreiškia darbininkų klasės intere-
sus, kurie iš esmės sutampa su visų darbo žmonių interesais. Buržuazi-
jos atstovams tenka slėpti klasinius savo politinės sistemos tikslus, ko-
munistų partijos atvirai pareiškia ir gina darbo žmonių interesus, kovoja

prieš buržuaziją. Taigi formalus kai kurių funkcijų panašumo akcentavimas iškraipo esmę.

Monografijoje parodoma, kad, analizuojant tarybinės visuomenės ir jos politinės sistemos problemas, buržuaziniai politologai metodologiškai neteisingai taiko joms buržuazines koncepcijas, kurios visiškai nebūdingos socialistinei neantagonistinei visuomenei. Antai dabartinės buržuazinės sociologijos atstovai neigia socialistinių šalių partinį politinį pliuralizmą dėl to, kad jame nėra buržuazinių partijų. Taigi ne partinis pliuralizmas socialistinėse šalyse rūpi buržuaziniams sociologams, o buržuazinių, antisocialistinių partijų veiklos laisvė, socializmo ardyimas, griovimas.

Kalbant apie lietuvių buržuazinių emigrantų koncepcijas, vienaip ar kitaip smerkiančias Tarybų valdžią, Lietuvos Komunistų partijos veiklą socializmo sąlygomis, pravartu plačiau priminti istorinį Lietuvos vystymosi dėsningumą — lietuvių tauta išlikti galėjo tik eidama socialistinės raidos keliu. Buržuazinė santvarka Lietuvoje galėjo likti tik tuo atveju, jeigu hitlerinė Vokietija būtų laimėjusi karą prieš Tarybų Sąjungą. Bet pagal hitlerininkų dvidešimties metų Pabaltijo kolonizavimo planą daugumos lietuvių Lietuvoje būtų nelikę. Neatsitiktinai karo metais hitlerininkų išleistuose žemėlapiuose Lietuvos vardo jau nebebuvo — buvo „Ostland“. Taigi objektyviai bet koks bendradarbiavimas su hitlerininkais, bet kokia veikla prieš Tarybų valdžią Lietuvoje, buvo ir tebėra nukreipta į lietuvių tautos sunaikinimą. Taip yra todėl, kad imperializmo strategai Tarybų valdžiai panaikinti rengia termobranduolinį karą, o dabartiniai buržuaziniai nacionalistai tam pritaria.

Labai vertingi ir gausūs duomenys apie Tarybų Lietuvos laimėjimus visose gyvenimo srityse parodo ir TSKP nacionalinės politikos teisingumą bei efektyvumą.

Daug dėmesio monografijoje skirta darbininkų klasės ir jos Komunistų partijos vadovaujamam vaidmeniui politinėje sistemoje. Reikia pabrėžti, kad darbininkų klasės vadovaujamo vaidmens visuomenei negalima suvesti į tai, ar vadovauja darbininkas centrinėms įstaigoms, gamykloms ir pan. Jo negalima suvesti ir vien į kiekybinius rodiklius, kad darbininkų klasė yra gausiausia klasė mūsų visuomenėje, kad ji sukuria didžiausią nacionalinio produkto dalį ir kt. Remiantis vien panašiais rodikliais, nepakanka paneigti oportunistinį teiginį, kad mūsų visuomenėje esą vadovaujanti jėga yra inteligentija. Darbininkų klasės vadovavimas socialistinei visuomenei yra socialinis politinis vadovavimas. Jis vykdomas per savo Komunistų partiją, esančią valdžioje, per Tarybų valdžios aparatą, per marksistinę-lenininę ideologiją. Darbininkų klasės istoriniai uždaviniai, istorinės misijos įgyvendinimas socialistinėse šalyse (ir Tarybų Lietuvoje) tapo visos liaudies uždaviniais ir praktiniais veiksmais. Taigi ir inteligentija per minėtus institutus prisijungė prie istorinės darbininkų klasės misijos įgyvendinimo.

Monografijoje pateikiama įdomių duomenų apie LKP vaidmens didėjimą respublikos gyvenime, partijos kiekybinį bei kokybinį išaugimą, brandžius ir didelę patirtį įgijusius jos kadrus. Įdomu, kad apie 30 tūkst. gamybinės ir techninės inteligentijos ir apie 15 tūkst. mokslo, literatūros, meno veikėjų, kultūros, švietimo ir sveikatos apsaugos darbuotojų — ko-

munistai. TSKP narys yra kas penktas inžinierius, technikas, agronomas ar zootechnikas, kas ketvirtas mokytojas, kas šeštas gydytojas, kas antras mokslų daktaras, kas trečias rašytojas. Į partiją priimami geriausi, autoritetingiausi, sąmoningiausi ir aktyviausi visų sričių specialistai. Per juos Komunistų partija plečia savo įtaką masėms, įstaigoms, visuomeninėms organizacijoms, mobilizuoja jas įvairiems uždaviniams spręsti.

Monografijoje gausu faktų ir argumentų apie Lietuvos KP didėjantį vaidmenį vedant respublikos ekonominį, kultūrinį, ideologinį gyvenimą socializmo tobulinimo keliu. Skaitydami monografiją, formuojamės mintį, kad Lietuvos KP nuvedė respubliką vieninteliu istoriškai teisingu socializmo keliu, kad, jai vadovaujant ir gaunant broliškų respublikų paramą, atkurtas karo nuniokotas liaudies ūkis, Lietuva tapo klestinčia respubliką tarybinių tautų šeimoje. Antai 1980 m. Tarybų Lietuvos pramonės produkcija viršijo 1940 m. lygį 58,4 karto. Tik Tarybų Sąjungos sudėtyje Lietuva galėjo taip sparčiai vystyti visas gyvenimo sritis. Ir tai ne frazė; buržuazinė Lietuva buvo agrarinis imperialistinių valstybių užkampis, kuriame vis labiau ėmė įsigalėti užsienio monopolijos. Lietuvos Respublika pamažu prarado savarankiškumą visose gyvenimo srityse, darbo žmonės vis labiau skurdo. Imperializmo praktikoje nėra pavyzdžių, kad atsilikusioms, menkai išsivysčiusioms tautoms būtų suteikta nesavanaudiška parama ir jos taptų ekonominiu, kultūriniu ir kitais požiūriais išsivysčiusiomis šalimis.

Monografijoje išryškinama respublikos vieta Sąjungoje sprendžiant ekonominius, kultūrinius ir kitus klausimus. Antai Lietuva, tarp sąjungiųjų respublikų pagal teritoriją ir gyventojų skaičių užimdama atitinkamai 11-ąją ir 9-ąją vietą, pagal bendrąją pramonės produkciją (rb vienam gyventojui) užima — 4-ąją vietą, pagal pieno ir mėsos gamybą — pirmąją vietą.

Skaitytojas monografijoje ras gausios faktinės medžiagos, teorinių apibendrinimų apie tarybinės visaliaudinės valstybės formavimąsi ir valdžios bei valdymo organų veiklą respublikoje, apie išaugusius ir brandžius tarybinių darbuotojų kadrus, reikšmingą profsąjungų, komjaunimo, kooperatinių organizacijų vaidmenį, jų glaudžius ryšius su TSRS centriniiais organais ir atstovavimą juose.

Apskritai autoriai neidealizuoja mūsų politinės sistemos, analizuoja įvairias dar neišspręstas problemas, jos institutų veiklos efektyvinimo klausimus. Problemų yra nemažai jau vien dėl to, kad socializmo politinė sistema — jauna, besivystanti, kur kas jaunesnė už kapitalizmo sistemą, tai ypač būdinga tolesnio socializmo tobulinimo laikotarpiui. TSKP atitinkamą dėmesį skiria išvystyto socializmo koncepcijos visapusiškai analizei.

Aptariamoji monografija — geras atsiliepiamas į partijos kvietimą giliai tyrinėti socializmo ir jo tobulinimo problemas.

Vaclovas Kulvičius

Sobczak J. Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim.— Warszawa; Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984.— 134 s., 750+90 egz. (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział historii i nauk społecznych. Prace komisji historycznej. T. 38)

Pastaraisiais metais Lenkijos istorikai domėjosi įvairiais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) totorių istorijos klausimais, tačiau J. Sobčako darbas yra pirmoji pokario metų monografija šios LDK gyventojų grupės padėčiai nušviesti. Monografijos turinys yra platesnis negu jos pavadinimas: autorius tyrinėja ne tik LDK totorių teisinę padėtį, bet ir jų įsikūrimo Lietuvoje istoriją, jų karinę organizaciją, žemėvaldą ir bando iš naujo peržiūrėti bei patikslinti keletą istoriografijoje funkcionuojančių teiginių. Skirtingai nuo daugumos pirmtakų, J. Sobčakas apsiribojo LDK, beveik neliesdamas Lietuvos totorių, persikėlusių į Lenkiją (Volynę, Palenkę). Monografija chronologiškai apima laikotarpį nuo pirmųjų Lietuvos kontaktų su totoriais XIII a. 4-jame dešimtmetyje iki Respublikos III padalijimo 1795 m.

Autorius monografijoje panaudojo ne tik daugybės šaltinių publikacijas, bet ir Vyriausiojo senųjų aktų archyvo Varšuvoje (Lietuvos Metrikos kopija, registras, Radvilų, Tyzenhauzų fondai) bei kitų LLR rankraščių rinkinių medžiagą. Kadangi monografijoje liečiamai problematikai daug medžiagos yra TSRS archyvuose, tai J. Sobčako darbo šaltinių bazę tenka pripažinti ribota ir tai ypač atsiliepė tyrinėjant XVII—XVIII a.

Pirmajame skyriuje J. Sobčakas nagrinėja totorių įsikūrimą Lietuvoje ir nurodo du jų atsiradimo kelius: belaisvių įkurdinimas LDK ir savanoriška, totorių chanysčių tarpusavio kovų sukelta emigracija. Įsikūrimo priežastys, matyt, neturėjo įtakos atsikėlusiujų ir įsikūrusiujų teisinei padėčiai, nes ir totoriai imigrantai, ir belaisviai paprastai gaudavo iš didžiojo kunigaikščio žemės už prievolę atlikti karo tarnybą.

Ši etninė grupė galutinai susiformavo baigiantis Jogailaičių dinastijai. Ryškiausiai šio proceso momentais J. Sobčakas laiko didžiojo kunigaikščio Vytauto totorių belaisvių įkurdinimą prie Vokės upės 1397 m., Žalgirio mūšyje dalyvavusių totorių apgyvendinimą po 1410 m., ir XVI a. pradžioje paimtų į nelaisvę prie Klecko (1506 m.) bei Slucko (1508 m.) totorių įkurdinimą. Autorius taip pat nurodo daugybę faktų apie Ordos feodalų su savo būriais išvykimą į Lietuvą XV—XVI a. Mažiau patikimi duomenys (su nuoroda į B. Baranovskio darbą) apie Juodosios jūros pakrančių stepių totorių persikėlimą į Ukrainą XVII a. 4-ąjį dešimtmetį. Šį klausimą reiktų dar tyrinėti, nes panaudoti šaltiniai nerodo, kad totoriai, tarnavę Ukrainos didikų daliniuose, įsikūrė Respublikoje. Tačiau aišku, kad jau XVI a. antrojoje pusėje galima atskirti Lietuvos totorius, kurių dauguma tuo metu jau buvo suslavėjusi, nuo atvykėlių iš totorių ordų, kurie epizodiškai pasirodydavo Lenkijos Karalystės ir Lietuvos žemėse. Reikia sutikti su autoriaus teiginiu, kad jau XVII a. LDK totoriai kultūrinio požiūriu buvo nutolę nuo savo tautiečių, buvusių chanų valdžioje (p. 39).

Antrojoje dalyje tyrinėjami totorių įkurdinimo, jų organizacijos, religinės priklausomybės (autorius aptaria LDK sudarytą musulmonų parapijų sistemą) klausimai. Reikia pritarti J. Sobčako tvirtinimui, kad literatūroje

pateikiamas Lietuvos totorių skaičius yra tik apytikris. Gaila tik, kad autorius, pažymėjęs šios problemos tyrinėtoji išskylančius objektyvius sunkumus, nesiėmė jos spręsti. Tiesa, išvadose (p. 116) autorius nurodo, kad LDK totorių buvo ne daugiau kaip 11 tūkst. Šie duomenys sutampa su duomenimis apie totorius žemvaldžius pagal 1790 m. surašymą LDK ir 1789 m.— Palenkėje (p. 45), t. y. galbūt apima ir totorius, gyvenusius Lenkijoje (tačiau be Volynės ir Podolės). Tačiau autoriaus pateiktieji 1790 m. duomenys yra nepilni, nes į juos neįtraukti Vilniaus ir Ašmenos pavietų totoriai. J. Sobčakas suklydo, tvirtindamas, kad ten totoriai išnyko XVIII a. pabaigoje (p. 49). Tuo tarpu tokie stambūs Vilniaus pavieto kaimai: Vokė-Afendevičiai, Prūdėnai, Nemėžis tebebuvo ir po 1790 m. Be to, tų vietovių totoriai pavardėmis surašyti 1790 m. padūmės mokesčių knygoje (Lietuvos TSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, SA, b. 3382, l. 2—3, 5 ir kt.). Taigi Lietuvos totorių skaičius tebėra nenustatytas ir reikalauja tolesnių tyrinėjimų.

J. Sobčakas, remdamasis 1631 m. totorių valdų revizijos duomenimis, tiksliai nurodo pagrindinius totorių apgyvendintus rajonus: daugiausia jų buvo Vilniuje, Trakų ir Naugarduko vaivadijose, mažiau — Minsko, Oršos pavietuose, Brastos ir Mstislavlio vaivadijose. Tačiau vertėjo užsiminti ir apie Smolensko žemę, kur Lietuvos totoriai turėjo valdas XV—XVI a. pradžioje ir kur jų 100 žmonių dalinys naujai buvo įkurdintas 1625 m. (tai gyvenvietė prie Dorogobužo, kuri gyvavo tik iki 1654 m.), ir Radvilų valdos prie Klecko, Slucko ir kt.

Knygoje daug vietos paskirta įkurdintųjų totorių karinei organizacijai. Tarnybinių totorių būriai, kuriems vadovavo totorių vėliavininkai ir maršalkos, paprastai užduotis atlikdavo atskirai nuo bajorų pavietų vėliavų, nors savo organizacija nuo jų nesiskyrė. J. Sobčakas, lygindamas bajorų pavietų ir totorių vėliavininkų funkcijas, mano, kad pastarųjų kompetencija buvo platesnė, kad totorių vėliavose buvo ne tik totoriai, privalantys atlikti karo tarnybą, bet ir kitų kategorijų totorių, nes vėliava sudarė teritorinį vienetą, administracinę ir mokesčių apygardą (p. 51). Tačiau ši mintis pagrįsta vien tuo, kad 1613—1677 m. seimų nutarimais totorių vėliavininkai buvo atsakingi už totorių, neatliekančių karo tarnybos ir todėl privalančių mokėti atskirą mokestį — pagalvę, sąrašų sudarymą. Tuo metu tos totorių grupės mokesčiai iš tikrųjų buvo vėliavininko žinioje, tačiau tik tuo jė ir buvo susiję su vėliava. Neskaitant šio palyginti trumpo laikotarpio, totoriai, turintys tarnybas vėliavose, ir, sakysim, miestuose gyvenantys totoriai amatininkai nebuvo organizaciniu požiūriu tarpusavyje susieti. Todėl netikslu laikyti vėliavas universaliais LDK totorių organizacijos forma. Teisingiau būtų kalbėti apie priklausymą totorių vėliavai, kaip kariniam vienetui, ir tos žemės, už kurios valdymą buvo privaloma atlikti karo tarnybą, komplekso, Lietuvos bajorų nupirkto iš totorių. Paskui — XVII a. pirmojoje pusėje — seimo sprendimu tie bajorai buvo įpareigoti tarnauti kartu su totoriais. Tiesa, tai buvo laikinas reiškinys.

Nagrinėdamas totorių vėliavų atsiradimą, J. Sobčakas polemizuoja su tais autoriais, kurie tvirtino (dėl vėliavų ir Aukso Ordos ulusų pavadinimų sutapimo), kad į LDK buvo tiesiog perkelti Aukso Ordos karinės-gimininės santvarkos elementai. Reikia pritarti J. Sobčako tvirtinimui, kad šios vė-

liavos buvo sudarytos jau Lietuvoje (p. 53, 54), nes totorių neprijungė prie paviėtų vėliavų: didieji kunigaikščiai norėjo išsaugoti totorių atskirumą, panaudoti juos kaip karinę jėgą, tiesiogiai priklausančią valdovui. Senosios vėliavos, XVII a. mažai efektyvios, 1662 m. seimo nutarimu buvo likviduotos arba tiksliau — reorganizuotos. Vietoj šių dalinių, kuriuose karta po kartos tarnaudavo įvairių paviėtų totoriai, buvo sudarytos atskirų paviėtų totorių vėliavos.

Trečioji knygos dalis skirta LDK totorių padėčiai ir galbūt sukelia daugiausia diskusijų. J. Sobčakas svarbiausia problema laiko totorių žemėvaldą, kuri sudarė totorių įsiliejimo į Lietuvos feodalinės visuomenės struktūrą pagrindą. Tai nekelia abejonių, nes žemės dovanojimas už karo tarnybą įjungė totorius į Lietuvos tarnybinių žmonių kategoriją. Be to, reikia pridurti, kad tas dovanojimas ir suteikimas teisės turėti valstiečių, tarnybinius totorius įjungė į LDK feodalų sudėtį ir sudarė jiems galimybę įgyti daugelį bajorų privilegijų, tarp kurių buvo bajoriškas atlygis ir galvapingiai. Tačiau, kaip taikliai pastebėjo autorius, skirtingai nuo LDK bajorijos, totoriai 1566 m. negavo teisės laisvai disponuoti jiems duota žeme; jos savininku ir toliau save laikė didysis kunigaikštis. Tai išsaugojo tos totorių žemvaldžių grupės žemės ir karo reikalų priklausomybę didžiajam kunigaikščiui. Tačiau įsidėmėtina, kad LDK po 1566 m. tokioje būklėje atsidūrė ne vien totoriai. Iš tikrųjų totorių žemėvalda tebuvo viena iš LDK bajorų leninės žemėvaldos formų (užtenka prisiminti žemės dalijimą leno teise panašiomis sąlygomis Livonijoje, o XVII a.— Smolensko ir Seversko žemėse). Nėra pagrindo tapatinti, kaip tai daro J. Sobčakas, visus totoriams dovanotas žemės valdas (taip pat totorių diduomenės dvarus, kur buvo ne tik baudžiavinių valstiečių, bet ir valstiečių-tarnų) su keliuočių žemėmis (p. 86), t. y. su valstiečiams-karo tarnams duotais sklypais. Nėra ir pervertinti totorių žemėvaldos specifikos įtakos šios etninės grupės teisei padėčiai. Negalima sutikti su J. Sobčaku, kai jis, priešingai istoriografijoje įsitvirtinusiai nuomonei, tvirtina, kad totorių tikyba turėjo nedidelę įtaką jų teisei padėčiai (p. 86, 118 ir kt.). Iš tikrųjų musulmonų tikyba LDK totorių feodalams buvo pagrindinė kliūtis įgyti politines teises, kurias išsikovojo katalikų, o paskui ir stačiatikių bei protestantų tikybos bajorija. Dėl tikybos totoriai negalėjo užimti urėdų, kurie pagal įstatymus buvo prieinami tik krikščionims, dalyvauti seimeliuose ir seimuose. Dėl tos pačios priežasties LDK vyriausybė XVI a. pirmojoje pusėje—XVII a. įvedė naujus totorių tautybės gyventojų apribojimus (beveik nevykdomas draudimas laikyti tarnais krikščionis, mišrių vedybų ir pan.), o anoniminis 1617 m. išleisto pamfletas „Totorių alfurkanas“, kuriuo rėmėsi ir J. Sobčakas, autorius tiesiog reikalavo (nors ir nesėkmingai) uždrausti turėti baudžiauninkais krikščionis. Autorius, totorių teisių apribojimo pagrindu laikydamas totorių ir bajorų žemėvaldos skirtumus, nepastebėjo, kad jie atsirado tik XVI a., neleidus feodalams musulmonams pasinaudoti kitos LDK bajorijos privilegijomis. J. Sobčako tvirtinimą paneigia ir tai, kad bajorai, gaudami totorių dvarus, net ir atlikdami tarnybą kartu su totoriais, neprarasdavo bajoro teisių. Tuo tarpu totoriai, įsigiję bajorų dvarus, neturinčius totoriškų prievolių, kaip pažymi ir pats autorius (p. 87), neįgydavo bajorų politinių teisių. Be to, 1662 m. vėliavų reforma

galų gale panaikino ypatingą totorių dvarų statusą. Prie to prisidėjo ne tik leidimas (1669 m.) totoriams įsigyti bajorų dvarus, bet ir tai, kad karo tarnybos atlikimas nuo totorių valdų tapo nominaliu. Tai suartino totorius su pavietų bajorais, nors jų politinių teisių ir nesuvienodino.

Pagal totorių teisę į žemę ir jų prievoles autorius LDK totorius suskirstė į 4 kategorijas: didžiojo kunigaikščio totoriai (žemininkai), totoriai kazokai, totoriai miestų amatininkai bei prekybininkai, didikų žemių ir jų jurisdikcijos totoriai (p. 51, 81 ir kt.). Didžiojo kunigaikščio totorių vienintelė prievolė buvo jam atliekama karo tarnyba. Be to, totoriai kazokai XVI a. pirmojoje pusėje dažnai dar atlikinėjo tas pačias prievoles, kaip ir keliuočiai bei šarvuočiai. Totoriai, pagal sutartas sąlygas gavę žemės privačiuose dvaruose, tarnavo savo žemvaldžiams.

Sitoks totorių sugrupavimas yra sąlyginis ir neatspindi visų LDK totorių grupių teisinės padėties pakitimų XVI—XVIII a. Be kitko, autorius teisingai pažymėjęs (p. 71), kad jau XVI a. išnyko didžiojo kunigaikščio totorių ir totorių kazokų skirtumai, dar ir XVII a. gale tebekalba apie kazokus, kaip atskirą totorių kategoriją (p. 95). Žinoma, tarnybinių totorių skirstymas į dvi kategorijas net ir XVI a. pirmojoje pusėje buvo archainis reiškinys. Jo nemini net I Lietuvos Statutas. Kaip matyti iš J. Sobčako pateiktų pavyzdžių, totorkaimių gyventojai būdavo atleidžiami nuo papildomų prievolių; tai rodė jų panašumą į tarnybinius bajorus. 1528 m. Lietuvos kariuomenės surašyme totoriai vadinami kazokais (pvz., Gardino pavieto Lososnios gyventojai), XVI a. vidurio dokumentuose — didžiojo kunigaikščio totoriais (žr. Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею (toliau — АВАК), t. 21). Taigi jau iki XVI a. antrosios pusės buvusios dvi tarnybinių totorių grupės susiliejo į vieną didžiojo kunigaikščio totorių kategoriją (panašiai kaip LDK bajorų luomas susidarė iš kunigaikščių, ponų ir bajorų). Po šito totorių kazokų jau nebesutinkame šaltiniuose. Lietuvos Metrikos registrą parengusį autorių galėjo suklaidinti žinios apie XVII a. dovanotus dvarus totoriams, tarnavusiems už algą karaliaus rūmų kazokų vėliavose.

Taip pat atrodo, kad autorius suplakė totorius kazokus su karo tarnybinais totoriais. Be kitko, pastarosios LDK totorių kategorijos J. Sobčakas nemini. Tuo tarpu totoriai keliuočiai kai kuriuose totorių dvaruose dar minimi 1631 m. revizijoje greta keliuočių krikščionių. Tai rodo, jog abiejų šių grupių prievolės buvo vienodos.

Autorius nepamini ir dar vienos svarbios, nors ir nedidelės totorių kategorijos — totorių feodalų baudžiauninkų. Jie taip pat pažymėti 1631 m. revizijoje.

Tolesnis totorių keliuočių ir baudžiauninkų likimas nežinomas. Kol kas nepavyko surasti užuominų apie juos XIX a. ir galima tikėtis, kad iki to laiko šios kategorijos išnyko dėl jų asimiliacijos ir teisinio statuso pasikeitimo.

Reikia pažymėti, kad totoriai, gavę iš magnatų žemės už karo tarnybos atlikimą, pagal minimą Jono III Sobeskio 1679 m. privilegiją ir vėlesnius aktus, naudojosi tomis pačiomis privilegijomis, kaip ir kiti LDK tarnybiniai totoriai (nors ir skyrėsi nuo jų žemėvaldos forma, nes magnatai iki XIX a. išsaugojo nuosavybės teises į išdalytas už karo tarnybą žė-

mes). Tačiau reikia skirti magnatų tarnybinius totorius nuo totorių, kurie kūrėsi pas žemvaldžius kaip nuomininkai, nors tarnybinių totorių privilegijomis galėjo naudotis ir vieni, ir kiti.

Dar 1529 m. „prastųjų totorių“ grupė buvo priešpriešinta tarnybiniams totoriams. LDK įstatymai, apribodami jų teises, uždėdami jiems (imtinai iki 1696 m.) pagalvės, o vėliau ir kitokius nepaprastus mokesčius, pabrėžia du šiai grupei priklausymo kriterijus: šie totoriai nėra tarnybiniai, jie verčiasi amatais, prekyba, vežikavimu (iš besiverčiančių šiais verslais buvo atimama bajorystė). Matyt, šios totorių grupės XVI—XVII a. požymiu galima laikyti ir totorių pagalvės mokesčio mokėjimą. Taip mano ir J. Sobčakas, kai bando nustatyti jų skaičių (p. 46, 47). Kartu reikia pažymėti, kad ribos tarp tarnybinių ir „prastųjų“ totorių buvo tik sąlyginės ir jie galėjo iš vienos kategorijos pereiti į kitą. Amatus (odos išdirbimas, krovinių vežiojimas), prekybą (daugiausia daržovėmis) totoriai dažnai derindavo su karo tarnyba, už kurią būdavo atleidžiami nuo pagalvės. Tokioje būklėje buvo didžiojo kunigaikščio totoriai, 1631 m. gyvenę prie Vilniaus Lukiškėse (CVSAA, f. 389, kn. 569, l. 433—433v). Vežikaujantieji siūsdavo savo sūnus į karą (ten pat, l. 4v) ir taip išsaugodavo tarnybinių totorių statusą. Matyt, kad tai buvo tipiškas reiškinys ir didikų valdose, ypač miestų feodalinėse jursdikose, kuriose gyveno dauguma totorių miestiečių. Pagal J. Sobčako klasifikaciją jie turėtų būti suskirstyti į dvi kategorijas. Antai Minske, Radvilų žemėje įsikūrę totoriai turėjo dalyvauti ordinacijos vėliavoje, t. y. pagal 1679 m. privilegiją turėjo tarnybinių totorių teises.

Didžiojo kunigaikščio totorių kėlimasis į miestus, karaliaus ir didikų kariuomenėje tarnavusių totorių teisių suvienodinimas, tarnavimas algininkais Lietuvos ir Lenkijos kariuomenėje, laikui bėgant, apjungė daugumą Lietuvos totorių į vieną grupę; jie visi naudojosi tomis privilegijomis, kurias iš pradžių turėjo didžiojo kunigaikščio totoriai. Mūsų duomenimis, XIX a. pradžioje lietuviškose, baltarusiškose ir ukrainietiškosiose gubernijose bei Lenkijos Karalystėje bajorystę įrodė apie 200 Lietuvos totorių giminių — iš tikrųjų beveik visi tos teritorijos totoriai, neskaitant daugelio totorių bajoriškų giminių, kurios XVII—XVIII a. priėmė krikščionybę. Bajorystė buvo pripažinta totorių kunigaikščių, murzų ir buvusių totorių kazokų (iš totorkaimių) palikuonims, taip pat totoriams, gavusiems žemės iš didikų (pvz., Ordos, Osmolovo, Ivanovo prie Klecko, Juhovcų Volynėje ir kt. gyvenviečių gyventojai), ir net miestuose bei miesteliuose gyvenantiems totoriams amatininkams. Nuo to laiko totoriai užima pareigas bajorų savivaldos institucijose, renkami teisėjais, bajorų maršalkomis, o 1818 m., kaip žinoma, vienas iš jų (J. Bučackis) tapo net Lenkijos Karalystės seimo deputatu.

Gaila, kad autorius nepasinaudojo duomenimis apie Lietuvos totorių padėtį po 1795 m. Tai būtų leidę autoriui pastebėti, kaip LDK totorių grupės susiliejo į vieną bendrą grupę, kuri naudojosi tomis pačiomis privilegijomis, ir išvengti klaidų skirstant LDK totorius į luomus.

Priešingai istoriografijoje vyraujančiai nuomonei, J. Sobčakas nepripažįsta, kad didžiojo kunigaikščio totoriai priklausė LDK bajorijai ir laiko juos tarpine tarp bajorų ir tarnų kategorija (p. 87, 107, 117 ir kt.), aiškindamas tuo, kad totoriai neturėjo bajorų politinių teisių, ir totorių žemė-

valdos specifika. Apie tai jau buvo kalbėta aukščiau ir belieka pridurti, kad LDK atskirų bajorų grupių teisių apribojimas religiniu pagrindu buvo ne taip jau retas reiškinys: XVII—XVIII a. buvo uždrausta užimti kai kurias pareigas bajorams stačiatikiams ir protestantams, trims skartabelų — asmenų, gavusių bajorystę — kartoms. 1658 m. buvo išvaryti iš krašto bajorai arijonai, kartais buvo uždraudžiama plikbajoriams dalyvauti seimeliuose.

Tarnybinių totorių musulmonų priklausymą LDK bajorams XVII a. pradžioje — kontrreformacijos pakilimo metu — neigė kai kurie priešiška nusiteikę amžininkai. Jau minėto 1617 m. kūrinio autorius stengėsi įrodyti, kad LDK totoriai „ne bajorai, ne žemininkai, ne kunigaikščiai, o [...] šios valstybės nelaisvėje“. Tačiau svarbiausia, kad šitokios nuomonės nepalaikė vyriausybė. J. Sobčakas mano, kad Žygimanto Augusto 1561 ir 1568 m. ir vėlesnės privilegijos sudarė galimybę totoriams naudotis kai kuriomis bajorų privilegijomis, bet nepadarė jų bajorais (p. 94 ir toliau). Tačiau siūloma interpretacija (bajorų teisės, neduodant bajorystės) yra be pagrindo sukomplikuota ir neparemta tekste panaudotais dokumentais. Ją paneigia kiti autoriui gerai žinomi šaltiniai — teismo nuosprendžiai totorių bajorystės įrodinėjimo bylose. Pažymėdamas šios procedūros panašumą su įprastu LDK bajorystės įrodinėjimu, J. Sobčakas kažkodėl tvirtina, kad totoriams ši procedūra buvo taikoma ne tiek dėl jų pripažinimo konkrečiam luomui, kiek dėl to, kad jų kilmingumu įrodytų teisę į žemėvaldą (p. 97). Pagal mums žinomus totorių bajorystės įrodinėjimo atvejus, tai buvo daroma ne dėl nepripažinimo jiems teisių į žemę, o dėl juos žeminančio tvirtinimo, kad jie „prasti žmonės“, ne bajorai. Ir teismo organai pripažindavo ne paslaptinę „kilmingumą“, o tarnybinių totorių įžeistą bajorystę. Taip elgėsi ne tik žemės teismai (žr. ABAK, t. 21, p. 30), bet ir didysis kunigaikštis. Čia verta prisiminti gerai žinomą 1557 m. Žygimanto Augusto bajorystės raštą Vilniaus pavieto totoriams Taktamovičiams ir Karažičiams. Tas raštas, 1595 m. konfirmuotas Zigmanto Vazos, buvo išleistas paimtas iš LDK kanceliarijos knygų (ABAK, t. 31, p. 229, 230).

Taigi tarnybinių totorių priklausymas LDK bajorams nekelia abejonių, nors, sutinkant su J. Sobčako tvirtinimais, dar kartą reikia pažymėti jų bajorystės teisių apribojimą. XVII—XVIII a. tarnybiniai totoriai iš lėto „vijosi“ visas teises turinčius bajorus, tačiau galutinai jų teisės buvo sulygintos tik po to, kai LDK žemės buvo prijungtos prie Rusijos imperijos, kai totoriams bajorystę pripažino apskričių bajorų susirinkimai.

Tenka apgailestauti dėl J. Sobčako knygoje pasitaikančių netikslumų, faktinių klaidų. Tik kai kurias paminėjome aukščiau. Vietos stoka neleidžia visų jų išvardyti. Pažymėsime tik nuostabą keliantį tvirtinimą (p. 47), kad totoriai po 1529 m. neturėjo teisės laikyti pavaldinių, t. y. baudžiauninkų krikščionių. Kaip žinoma, 1529 m. Lietuvos Statutas tik uždraudė (II.5) totoriams basurmanams turėti iš krikščionių susidedančią nelaisvąją šeimyną (išskyrus dovanotą didžiojo kunigaikščio). Totorių bajorų teisė turėti baudžiauninkų niekada nekėlė abejonių.

Apgailestaujant reikia pripažinti, kad daugelis monografijos išvadų kelia abejones, jos prieštarauja šaltiniams. J. Sobčakui nepavyko duoti pagrįstą ir visapusišką įvairių totorių kategorijų ir apskritai LDK totorių

teisinės padėties vaizdą. Nepaisant to, kai kurie autoriaus teiginiai yra vertingi ir galbūt J. Sobčako darbo pasirodymas bus naujų tyrinėjimų stimulus, atkreips istorikų dėmesį į ginčytinus klausimus. Reikia tikėtis, kad į jų sprendimą tarybiniai istorikai įneš savo indėlį.

Stanislovas D u m i n a s

Iš rusų kalbos vertė Antanas Tyla

Henryk Baranowski. Uniwersytet Wileński, 1579—1939: Bibliografia za lata 1945—1982.— Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983.— 133 s., 2000 egz. (Polska Akademia Nauk, In-t Historii Nauki Oświaty i Techniki)

Greta kitų Vilniaus universitetui skirtų literatūrinių darbų jubiliejaus proga pasirodė ir dvi bibliografijos, suregistruvusios tikrai gausią informaciją ir padedančios joje susigaudyti. Tai Vilniaus universiteto bibliografų sudarytas leidinys, apimantis spaudą iki 1977 m. apie universiteto veiklą iki mūsų dienų, kuriame pateikta 3228 pozicijos¹, ir H. Baranovskio bibliografija, išleista Lenkijos LR, pateikianti 1196 pozicijas apie universitetą iki 1939 metų. Šioje recenzijoje aptarsime H. Baranovskio bibliografiją, kuri nuo pirmosios skiriasi savo uždaviniais, metodika, medžiagos atranka.

Sudarytojas rūpestingai suregistruvo universiteto tematika spaudą, išėjusią Tarybų Lietuvoje, Lenkijos LR bei kitose šalyse. Tai knygos, šaltinių publikacijos, moksliniai ir mokslo populiarinimo straipsniai iš žurnalų bei rinkinių, kartais ir iš laikraščių, jei informacija liečia iki šiol nežinomus faktus ir remiasi pirminiais šaltiniais. Į leidinį dedamos ir mokslinės literatūros recenzijos. Be Lenkijos LR, knygoje pateikta nemažai užsienio literatūros, mūsų bibliografams neprieinamos ar net nežinomos, todėl kiekviena nauja pozicija yra ypač reikšminga. Pažymėtina ir tai, kad H. Baranovskis savo knygoje pratęsė penkerių metų (1978—1982) spaudos apie Vilniaus universitetą registraciją apimdamas intensyviausio jubiliejinio laikotarpio literatūrą. Kol respublikoje neišeis bibliografijos „Vilniaus universitetas“ tęsinys, jo knyga yra pagrindinis šios tematikos informacijos šaltinis. Leidinys, be abejo, yra vertingas įnašas į Vilniaus universiteto istoriografiją, tačiau, nuodugniau jį pastudijavus, kyla ir diskutuotinų klausimų, noras kai ką pakomentuoti bei papildyti esamas literatūros spragas.

Abejonių kelia pasirinktoji universiteto chronologija — iki 1939 metų. Universiteto dabarties ignoravimas prieštarauja istorinei tiesai, nuskurdina literatūros apie jį apimtį, iškreipia jo reikšmę lietuvių ir gretimų šalių kultūros istorijai.

Leidinys suskirstytas į 12 skyrių: bibliografija, bendrieji darbai, keturi universiteto periodai: Vilniaus akademija, Vyriausioji LDK mokykla (drauge ir Vilniaus vyriausioji mokykla), Imperatoriškasis Vilniaus uni-

¹ Vilniaus universitetas: Bibliografija, 1940—1977 / Sudaryt. I. Černiauskiene ir kt.; Ats. red. A. Jurčiukonienė. V., 1979, 341 p.

versitetas (drauge Medicinos-chirurgijos ir Dvasinė akademijos), Stepono Batoro universitetas; padaliniai: biblioteka bei archyvas, spaustuvė, astronomijos observatorija, botanikos sodai, muziejai; pastatai ir personalijos. Bibliografija turi asmenvardžių bei rinkinių ir anoniminių leidinių rodyklę, taip pat mokslo disciplinų rodyklę. Detaliau medžiagos į smulkesnes rubrikas sudarytojas neskirsto. Tai sudaro keblumų ieškant informacijos apie atskirus fakultetus, katedras, visuomeninę veiklą universitete, draugijas, teatrą, nes dalykinės rodyklės leidinyje nėra.

Pratarmėje sudarytojas apžvelgė iki šiol buvusias bibliografijos leidinius apie universitetą ir juos įvertino. Čia derėjo aptarti ir Vilniaus universitete išėjusiąją bei savos knygos santykį su ja. Apskritai H. Baranovskis ne visai aiškiai užsibrėžė darbo uždavinius, todėl ne kartą prasišlenkia su spaudos registracijos nuoseklumu bei išsamumu.

Skyrius „bibliografija“ yra nereikalingas, nes tokio pobūdžio leidinius sudarytojas pateikia ir kituose skyriuose. Antai N. Feigelmano „Senoji lietuviška knyga Vilniaus universitete“, t. 1 (V., 1959, poz. 419) dedama skyriuje „Biblioteka“, K. Čepienės, I. Petrauskienės „Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniai 1576—1805“ (V., 1979, poz. 451) — skyriuje „Spaustuvė“. Nėra pozicijos: N. Eitmanavičienės, S. Matulaitytės, E. Tamulevičienės „Gamtos mokslų ir technikos istorija Lietuvoje. 1940—1971 m. literatūra“ V., 1973, Iš mokslų istorijos Lietuvoje, t. 2), kur universiteto tematika suregistruota nemaža dalis literatūros. Leidinių apžvalgos nėra bibliografijos, todėl šiame skyriuje nedėtinos.

Kiekviename skyriuje, kaip ir dera daryti, H. Baranovskis pradžioje deda pozicijas apie šaltinius, po jų — pateikia tyrinėjimus. Tačiau reikėjo šias grupes ir pavadinti. Skyrius „Bendrieji darbai“ teisingai suskaidomas į tris poskyrius: šaltiniai, mokslinė literatūra, populiarius ir proginiai straipsniai, bet tik paskutinysis jų pavadintas. Populiarių ir proginių straipsnių yra kituose knygos skyriuose, bet jų sudarytojas jau neišskiria.

Teigiamas H. Baranovskio bibliografijos bruožas — dedamos recenzijos prie recenzuojamos literatūros. Tačiau jos pateikiamos ne prie visų recenzuotų pozicijų ir ne visos, ypač išspausdintos mūsų respublikoje. O juk sudarytojas naudojosi „Spaudos metraščiu“ ir galėjo jas išsirinkti. Pavyzdžiui, pagrindiniam leidiniui „Vilniaus universiteto istorija, 1579—1803“ (V., 1976, poz. 35) nėra recenzijų: V. Merkio (Naujos knygos, 1976, Nr. 4, p. 30, 31), A. Tylos „Vilniaus Alma Mater istorija“ (Mokslas ir gyvenimas, 1977, Nr. 8, p. 26, 27), I. Lukšaitės „Laurai Vilniaus universitetui“ (Kultūros barai, 1977, Nr. 9, p. 69, 70), J. Bulotos „Pasitinkant jubiliejų“ (Pergalė, 1977, Nr. 8, p. 173—176), A. Gaigalaitės (Lietuvos istorijos metraštis, 1977. V., 1978, p. 133—135), M. Kosmano (Roczniki Hist., 1981, Roczn. 46 (za rok 1980), s. 221, 222 (Poznańskie T-wo Przyjaciół Nauk) ir kt. Analogiškai jų trūksta „Vilniaus universiteto istorijai, 1803—1940“ (V., 1977, poz. 36) ir kitiems leidiniams. Kiekviena recenzija savaip nušviečia leidinį, todėl, jei jos dedamos, turėtų būti visos, o ne atsitiktinės. M. Kosmano „Nad dziejami Uniwersytetu Wileńskiego“ (Kwart. Hist., 1979, Roczn. 86, Nr. 3, p. 769—774, poz. 20) eina kaip atskiras straipsnis, nors pastaboje pažymima, jog jis recenzinis, liečiantis 35, 36, 232 pozicijas.

Kiekvieno bibliografinio darbo vertę daugiausia lemia jame pateikiamos medžiagos išsamumas. H. Baranovskis iš bendro pobūdžio tyrinėjimų įjungė tik tas pozicijas, kurios teikė kitur nepublikuotą informaciją arba fragmentus, dažniau cituojamus literatūroje. Iš esmės atrinkta tik populiari spauda: ji dedama tik su nauja informacija ar trūkstant tam tikru klausimu medžiagos. Daugelis tokios literatūros lietuvių ir rusų kalbomis suregistruota norint parodyti visuomenės domėjimąsi aukštuoju mokslu Vilniuje. Asmenų „Personalijose“ dažniausiai ribotasi kiekvienam asmeniui viena dviem pozicijomis, medžiaga apie studentus pateikta kaip išimtis, eiliniai Stepono Batoro universiteto dėstytojai neminimi.

Gausybė informacijos ir aiškesnių atrankos principų neturėjimas (tiek mokslinės, tiek populiariosios literatūros) lėmė, kad bibliografijoje yra nemažai spragų. Neaišku, kodėl „LTSR spaudos metraštis“ peržiūrėtas tik nuo 1962 m., tuo tarpu literatūra pateikiama nuo 1945 metų. Liko neaprašyta vertingų šaltinių bei informacijos apie juos, atskirų leidinių ir straipsnių. Atsiribojęs nuo Vilniaus V. Kapsuko universiteto, H. Baranovskis paliko nuošalyje daugelį leidinių bei tyrinėjimų, atskleidžiančių jo ilgaamžę istoriją. Dėl tos pačios priežasties sudarytojas neįjungė knygų „Vilniaus universitetas amžių sandūroje“ (V., 1982), kur greta jubiliejinių iškilnių aprašymo iškyla universiteto vaidmuo ir reikšmė Europos kultūrai. Neužregistruotas jubiliejinis leidinys „Cztery wieki uniwersytetu Wilniuskiego“ (V.; M., 1979, 21 p., išspausdintas Milane ir gausiai iliustruotas) bei analogiškos knygos, išėjusios rusų, vokiečių, prancūzų, ispanų kalbomis. Pasigendame LTSR „Žinijos“ d-jos išleistų knygucių: J. Kubiliaus „Vilniaus universitetui — 400 metų“ (V., 1979, 20 p.) ir H. Horodničiaus, P. Brazdžiūno „Fizika Vilniaus universitete“ (V., 1979, 24 p.).

Spauda apie fakultetų bei katedrų veiklą, universiteto struktūrą, teisinius klausimus, ryšius su kitomis aukštosiomis mokyklomis, mokslo istorijos problemas, turėtų būti išsamiau suregistruota. Į bibliografiją nepateko kai kurie šaltiniai ir informacija apie juos: Z. Ivinskis. „Die Drucker der Jesuiten in Vilnius und die ersten litauischen katholischen Bücher“ („Commentationes Balticae“, 1953, Bonn, 1954, t. 1, S. 27—67; Akademijos spaustuvės šaltinių publikacija), J. Lelewel. „Dziela“ (t. 3. Wykłady kursowe z historii powszechniej w uniwersytecie Wileńskim. 1822—1824. W-wa, 1959, 801 s.), D. Butėnas. „Kultūros turtai grįžta“ (Mokslas ir gyvenimas, 1960, Nr. 11, p. 30, 31; apie karališkąsias privilegijas bei kitus juridinius aktus), M. Свирскас. «Важный источник культуры литовского и соседних народов» (Книга и прогресс. Вильнюс, 1970, с. 99—104; rankraščio „Laureae academicae“ apie mokslo laipsnius tyrinėjimai) ir kt.

Trūksta bendro pobūdžio darbų, kaip A. A. Бирало «Философские проблемы в науке эпохи просвещения в Белоруссии и Литве (Минск, 1979), „Dzieje nauczania historii nauki i historii techniki w Polsce“ (Wrocław i in., 1982), pasigendama kai kurių darbų apie atskiras disciplinas bei mokslo problemas: A. Merkys. „Contribution of the XVIIIth—XIXth Russian scientific centres to the problem of the conservation of energy in biological systems“ (Kn.: XVth International congress of the history of science: Papers by soviet scientists. Section VI. Biological and

medical sciences since 1600. M., 1977, p. 11—19), M. Piwocka. „Z dziejów szkolnictwa architektonicznego w Polsce“ (Architektura, W-wa, 1979, Nr. 385/386, s. 24—33), В. Паулаускас. «Математика в Вильнюсском университете Стефана Батория (1919—1939) (Liet. matem. rink., t. 20, Nr. 3, p. 13—17), V. Kutorga, R. Kazakevičius, S. Keblas. „Patologijos ir patofiziologijos raida Vilniaus universitete“ (Sveikatos apsauga, 1981, Nr. 12, p. 30—35), И. Ашмянскас. «Преподавание гигиены питания в Вильнюсском университете» (Гигиена и санитария, 1980, Nr. 6, с. 42, 43). Apie universiteto mokslinius ryšius trūksta: S. Jakubowski. „Duńska weterynaria i jej współpraca z weterynarią polską od początków XIX wieku“ (Medycyna weterynaryjna (Lublin), 1976, Nr. 1, s. 56, 57; apie L. Bojaną), B. Gomółka. „Kontakty naukowe Jana Śniadeckiego z Janem Ingen-Houszem“ (Wszechświat, Kraków, 1980, z. 1, s. 18, 19). Praleista poziciją apie universiteto padalinį, tvarką ir ypač asmenis. Tai: D. Butėnas. „Vilniaus akademijos vaistinė“ (Mokslas ir gyvenimas, 1966, Nr. 6, p. 16), E. Budreika. „Pirmasis ir paskutinis architekto Karolio Pečiūno-Podčasinskio kūriniai“ (Statyba ir architektūra, 1982, Nr. 10, p. 22, 23), J. Trilupaitienė. „J. D. Holandas apie muzikinį švietimą Vilniuje“ (Muzika, 1979, kn. 1, p. 72—74), K. Czyżewska. „W 45-lecie działalności naukowej prof. dr. hab. Jakuba Mowszowicza“ (Acta Universitatis Lodzianis, ser. 2, Fol. Botanika, 1978, z. 20, s. 3—8) ir nemažai kitų.

Kai kas pasakytina dėl leidinio bibliografinių aprašų formos, jų pilnumo, tikslumo, pasitaikančių klaidų.

Trūksta nuoseklumo pateikiant tęstinių leidinių ir rinkinių medžiagą. Vienur ne tik nurodomas leidinys, bet ir atskleidžiamas jo turinys, pvz., „Kultūrų kryžkelėje“ (poz. 22), kai kurie straipsniai pateikiami ir prie atskirų skyrių, kitur turinys nenušviečiamas, tik nurodomi tolesnių pozicijų numeriai, kaip „Istorija“, 1981, t. 21, Nr. 1 (poz. 14).

Lietuviški spaudos pavadinimai vienur verčiami į lenkų k. (poz. 123, 125, 135, 182 ir kt.), kitur neverčiami (poz. 127, 194, 221, 223, 288 ir kt.). Kai kurios pozicijos neanotuotos (poz. 82, 83, 106 ir kt.). Tai pasakytina ir apie kitakalbius (prancūzų, vokiečių, anglų k.) tekstus.

Ne visada aišku, ar pateiktoji pozicija yra publikacija, ar tyrinėjimas, pvz.: „Academia et Universitas Vilnensis“ (V.: Mokslas, 1979; neaiškus turinys, nenurodomi sudarytojai), „Projektas įvesti lietuvių kalbos paskaitas į Vilniaus universiteto programą (1822)“ (Mūsų kalba, 1978, Nr. 6, p. 34—38; nenurodomas ir publikatorius J. Tumelis, parašęs komentarus).

Ne visada teisingai nurodomi pozicijų puslapiai, pvz.: 108 poz. vietoj p. 203—334 turi būti p. 203—232; 221 poz. p. 105—124 yra praleisti; poz. 246 vietoj p. 216—227 turi būti p. 16—27; poz. 476 vietoj p. 24—46 turi būti p. 3—14; poz. 1: J. Aničas. „Universiteto jubiliejus ir buržuazinė istoriografija“ nurodoma tik straipsnio pabaiga, o jo pradžia — 1979 rugsėjo 15 d. — nežymima. Kartais klaidingai pateikiamos tęstinių leidinių išleidimo datos, pvz.: poz. 764, 434 ir kt.

Aprašuose nežymima, kokia kalba pateikta reziumė, nenurodoma esanti bibliografija, literatūros sąrašai, rodyklės.

Pasitaiko klaidų pavardžių rašyboje bei lietuviškuose tekstuose (poz. 246, 265, 406, 409 ir kt.).

Irena Petrauskienė